

TÜRKÇEDE ŞİMDİKİ ZAMAN KAVRAMI, ÇEKİMLERİ VE EKLERİ

Vahit TÜRK

Zaman kavramı esas olarak geçmiş, içinde bulunduğumuz an (hâlihazır), ve gelecek olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. Çeşitli eklerle ifade edilen diğer zamanlar, biraz farklılaşan ifade ihtiyacını karşılamak üzere sonradan ortaya çıkmışlardır.

Dilimizde şimdiki zaman kavramı muhakkak ki, başlangıçtan beri vardı. Fakat bu zaman için ayrı bir ek ihtiyacı sonradan ortaya çıkmış ve dil bu ihtiyacı kendi yapı ve mantığı içerisinde karşılamıştır.

Şimdiki zaman, geçmişte başlayıp içinde bulunduğumuz anda devam etmekte olan bir sürekliliği ifade etmekte kullanılır, ancak dili birtakım kalıpların içerisine hapsedmek de mümkün değildir. "Yarın Türkistan'a gidiyorum." cümlesinde şimdiki zaman ekiyle gelecek zamanı ifade etmekteyiz. Günlük dilde bu tür kullanımlara oldukça sık rastlamamız mümkündür.

Bu çalışmada ilk yazılı metinlerimizden itibaren şimdiki zaman kavramının dilimizde nasıl karşılandığını, tamamen yazı dilinden örneklerle, ortaya koymaya çalışacağız.

1. ESKİ TÜRKÇE

Eski Türkçe'de şimdiki zaman, Türkiye Türkolojisinde¹ geniş zaman eki olarak adlandırılan -r, -ır / -ir / -ur / -ür ile karşılanmakta ve geniş zamanın şimdiki zamanı da içine alan işlevlerinden faydalanılarak ifade edilmektedir.

¹ Geniş zaman terimi günümüz Türk şivelerinin gramer kitaplarında kullanılmamakta, geniş zaman eki kullanıldığı yere göre şimdiki zaman veya gelecek zaman olarak adlandırılmaktadır. Bu tabiri bunun için kullandık.

Gabain, geniş zaman ekini anlatırken, genellikle şimdiki zamanı, bazen de gelecek zaman karşılığını belirtir² Orhun metinlerinden alınan aşağıdaki örnekler bu görüşü doğrular:

Altın kümüş işgiti kıtay buñsuz ança *birür*. (KT G5)

"Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor."

Anda añıyg kişi ança *boşgurur ermiş*. (KT G7)

"Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş."

Anda kıalmış yir sayu kıop toru ölü yorıyur ertig. (KT G9)

"Orada geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölerек yürüyordun."

İllig budun ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig *kazganur men tir ermiş*, ... ne kağanka işig küçüg *birür men tir ermiş*. (KT D9)

"İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş... ne kağana işi gücü veriyorum der imiş."

Çogay kıuzın Kıara Kıumuğ *olurur ertimiz*. (BT. 1 B7)

"Çogay'ın kuzey yamaçları ile Kara Kum'da oturuyorduk."

Neke *tezer biz? Öküş tiyin neke korkur biz?* (BT 2 B4)

"Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz?"

2. ORTA TÜRKÇE

a. KARAHANLI SAHASI

Kutadgu Bilig ve *Atabetü'l-Hakâyık*'ta da şimdiki zaman kavramı geniş zaman ekleriyle ifade edilmiş, şimdiki zaman için ayrı bir eke ihtiyaç duyulmamıştır. *Kutadgu Bilig*'in gramerini inceleyen Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, "*Kutadgu Bilig*'de geniş zaman, aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder."³ diyerek, şimdiki zaman ifadesinde kullanılan geniş zaman eki almış örnekleri gösterir.

Negüke *yorır men* bu yirde kıruğ,

İligke barayın kılayın tapuğ.

"Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum, hükümdarın yanına gideyim ve onun hizmetine gireyim." (467)

İlig aydı kim sen negü ol atıñ,

Kıayudın *kelir sen negü ol yatıñ*.

² A. Von Gabain (Çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçe'nin Grameri*, TDK, Ankara 1980.

³ Ercilasun, Doç. Dr. Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri -Fül-*, Gazi Üni., Ankara 1984.

"Hükümdar sordu: -Sen kimsin, adın nedir, nereden geliyorsun, memleketin neresidir?" (583)

Ay odğurmuş emdi *okur men* sini,
Öz aşğı *tiler* tip saşınma mini.

"Ey Odğurmuş, bu gün seni davet ediyorsam, kendi menfaatimi düşünüyorum zannetme." (3257)

Bu kün bir kılurumuz özümüzke küç,
Añar ma tağı küç *kılurumuz* hem öç.

"Bugün biz kendimize zulüm ettiğimiz gibi, ona da zulüm ve eziyet ediyoruz." (4904)

Men emdi ev içre *yatur men* usal,
İşim barça taştın ay bilgi tükel.

"Ben şimdi ev içinde gafil yatıyorum, ey kâmil insan, işlerim hep dışarıdadır." (5848)⁴

Atabetü'l-Hakayık'ta da şekil ve anlam olarak benzer örnekler vardır:

Eşitgil biliglig negü tip *ayur*,
Edebler başı til küdezme tiyür.

"Dinle bilgili ne diyor, edeplerin başı, dili gözetmektir." (129-130)

Köp ilni *körür biz* edib sözini,
Bile bilmegendin ular sözünü.

"Bir çok kimseyi görüyoruz ki, edibin sözünü anlayamadıkları için, kendilerini üzerler." (505-506)⁵

Dîvân-ı Hikmet'te şimdiki zaman ile birkaç örnek vardır. İki beyitte -a / -e zarf-fiil ekinin cümleye kattığı anlam geniş zaman olabileceği gibi, şimdiki zaman olarak da düşünülebilir. Bu beyitler, Türkiye Türkçesi'ne -*makta* / -*mekte*'li şimdiki zaman olarak aktarılmıştır.

resulğa barçası hizmet *kıladur*;
edeb birlen yörüp 'izzet *kıladur*.

"Resula hepsi hizmet kılmakta,
Edeple yürüyüp izzet kılmakta." (288-27)

Ki mü'min bolğanın alıp *kiledür*,

⁴ Arat, Prof. Dr. Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig -çeviri-, İkinci baskı, TTK, Ankara 1974.

⁵ Arat, Prof. Dr. Reşit Rahmeti, *Atabetü'l-Hakayık*, İst. 1951.

kabul kılmayanın çapıp *kiledür*.

"Mü'min olanını alıp gelmekte,

Kabul kılmayanı kırıp gelmekte." (290-38)

Bir dörtlükte ise *-may / -mey*, olumsuz şimdiki zamanı ifade edecek şekilde kullanılmış ve Türkiye Türkçesi'ne de öyle aktarılmıştır.

mü'min irmes hikmet iştip *yığlamaydur*,

irenlerni aytkan sözün *tıñlamaydur*,

âyet hadîs mazmûnını *añlamaydur*,

bol rivayet 'arş üstide kördüm muna.

"Mü'min değil hikmet iştip ağlamıyor,

Erenlerin dediği sözü dinlemiyor,

Âyet, hadîs mânâsını anlamıyor,

Bu rivayeti arş üstünde gördüm işte." (74-9)⁶

Burada şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılan ekler daha önceki metinlerde, bu işlevleriyle rastlanmamaktadır. Bu konuda Dîvan-ı Hikmet ilk olma özelliği taşır. Ancak hikmetlerin söylendikten çok sonra kaleme alındıkları düşünülürse, bu şekillerin eserin yazıldığı muhit ve zamana ait oldukları söylenebilir. Dîvân-ı Hikmet'te çok nadir kullanılan bu şekiller, aşağıda görüleceği üzere, bugün birçok şivede geniş zamanı ve şimdiki zamanı ifade etmekte kullanılmaktadır. Ancak geniş zaman terimi bu şivelerde kullanılmadığı için, bu ekler, buldukları yerlere göre şimdiki zaman veya gelecek zaman olarak adlandırılırlar.

Bu eklerin (*-a / -e, -may / -mey*) kaynak ve yapıları konusunda bir görüş birliği yoktur. *-a / -e* aslî bir zaman eki midir, yoksa bu şekil zarf-fiil ekinin zaman işleviyle kullanılmasından mı ibarettir? Aynı soru *-may / -mey* için de geçerlidir. Bu ek Türkiye Türkçesi'ndeki *-madan / -meden* anlamında Doğu Türkçesi'nde kullanılan zarf-fiil eki midir, yoksa birtakım ses hâdiseleri sonucunda mı ek bu şekle dönüşmüştür?

-a / -e ekiyle ilgili olarak Prof. Dr. R. Rahmeti Arat bir makalesinde şu açıklamayı yapıyor: "Halihazır için eski devirlerde ve bugün bütün Türk şivelerinde *-e, -a* eki (*kel-e, kit-e* vs.) kullanıldığı hâlde cenup şivesi niçin bu eki iltizami için ayırmış ve halihazır için diğer şivelerin hassaten halihazırda devamlılığı gösteren, mürekkep bir fiilin muzari şeklini almış? (*geliyor*, aslı: gele yorır) bu şeklin son zamanlarda yerini aldığı *-yor* ekinin vokalinin hâlâ eski kalınlığını muhafaza etmesi

⁶ Eraslan, Prof. Dr. Kemal, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983.

de bunu gösteriyor. Bunun tam bir ek telâkki edilmediğini de *-yor*'daki *-o-*'nun hâlâ muhafaza edilmesi göstermektedir. Bu şekil yerine diğer şivelerde turur (*kele turur*) kullanılmaktadır."⁷

Buradan anlaşılacağı üzere Prof. Dr. Arat *-a / -e*'yi aslî bir şimdiki zaman eki olarak düşünmektedir. Ancak bazı zarf-fiil ekleri şivelerimizin pek çoğunda çeşitli zamanları karşılamak üzere, zaman eki işleviyle kullanılmaktadır. Eldeki örneklerle bakarak biz bu eklin zarf-fiil kaynaklı olduğu düşüncesindeyiz.

-may / -mey'in ise, *al-ma-y-a tur-ur men > al-ma-y tur-ur men > al-ma-y tur-ur men > al-ma-y tur men > al-ma-y-men* şeklinde bir gelişme sonucu ortaya çıktığı inancındayız. "turur" yapısının kalıntısı üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda (*almay-dı*, *olar almay-dı*) şekliyle yaşamaktadır. Fakat burada zayıf da olsalar iki ayrı ihtimali daha gözden uzak tutmamak gerekir: Birinci ihtimal, önce de belirttiğimiz gibi, zarf-fiillerin zaman eki işleviyle kullanılmasıdır. Zarf-fiil eki *-may / -mey* doğrudan olumsuz geniş ve şimdiki zamanı karşılamak için kullanılmış olabilir. İkinci ihtimal ise geniş zamanın olumsuzunun yapısındaki farklılıktır. Olumsuz geniş zaman eki *-maz / -mez*'dir, Azerî ve Türkmen şivelerinde *-maz / -mez* yanında *-mar / -mer* de kullanılır. Bu yapı, ek bünyesindeki *-z* ve *-r*'nin kaynağı konusunda, bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Burada sorumuz, *-may / -mey*'in *-maz / -mez* ve *-mar / -mer* ile bir ilgisi var mıdır *-may / -mey*'deki *-y* sesi *y / d* gelişmesi sonucu ortaya çıkmış olabilir mi? Eğer öyle ise *-z*, *-r* ve *-d* aynı işlevi gören ekler olabilirler mi? Zayıf ihtimaller olmakla beraber bunların da üzerinde durulması gerektiğine inanıyoruz.

b. HAREZM SAHASI

Bu saha eserlerinde de şimdiki zaman kavramı çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanmıştır. Ancak çok seyrek de olsa bazı değişik şekiller karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere Kıpçak sahasında da karşılaşılan bu şekiller, şimdiki zaman kavramını, geniş zamandan ayırma ihtiyacının ortaya çıktığını gösterir.

Burada geniş zaman eki almış, fakat şimdiki zaman anlamında kullanılan örnekleri görelim:

Körer men kim sözünde hiç riyâ yok. (HŞ 4292)

"Görüyorum ki sözünde hiç riya yok."

⁷ Arat, Prof. Dr. R. Rahmeti, "Türk Dilinin Bünyesine Dair", *Makaleler*, s. 292, TKAE, Ankara 1987.

Ni yandın bu uluğlarğa *söger sen*. (HŞ 2054)

"Niçin bu büyüklere sögüyorsun."

Akar mengü suvı tig çeşmeleri. (HŞ 816)

"Ebedîlik suyu gibi çeşmeleri akıyor."

Körer biz kim kamağ yirge *kirürler*. (HŞ 4301)

"Görüyoruz ki hepsi yere giriyorlar."

Yâ Emîre'l-mü'minîn, sizke ne boldı kim mundağ *titreyür siz, korkar siz?* (NF 168/1)

"Ey mü'minlerin emiri size ne oldu ki böyle titriyorsunuz, korkuyorsunuz."

Geniş zaman eki bilindiği üzere, ünsüzle biten fiillere -r, ünlüyle biten fiillere ise -ar / -er, -ır / -ir, -ur / -ür şekilleriyle gelmektedir. Ancak bu şekillerin hangi şartlarda, hangisinin tercih edileceğine dair bir kural yoktur.

Metinlerde dikkatimizi çeken bir husus da -yur / -yür şeklinde kullanılan geniş zaman ekidir. Aynı fiiller -r ile de geniş zaman yapılabilirken bu şekil tercih edilmiştir. Bu ekin bugün kullandığımız -yor eki ile aynı olması mümkün değildir. Çünkü, -yor'un kaynağı bilindiği gibi *yori-* fiilidir. *Yori-* fiili şimdiki zaman için başlangıçta *kel-e yori-r* şekliyle kullanılmıştır. Ancak Harezmi sahası metinlerinde şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eki dışında daha çok *tur-* fiili, seyrek olarak da *yat-* fiili kullanılmıştır. Ayrıca geniş zaman ekinin -yur / -yür⁸ şekli örneklerde görüleceği üzere Orhun ve Uygur metinlerinde de kullanılmıştır.

Anda kalmış yir sayu kop toru ölü *yoriyur ertig*. (KT G9)

Ed tavar kentü *artayur* buzulur. (M 1-2)

Yilig esiniğ basutçı iş bulup *ökliyür bedüyür* ançulayu yime az kılınc tıtağında alku nızvanılar *ökliyür* aşıllurlar. (M 41-37)

Harezmi sahası eserlerinde -yur / -yür ekinin daha yaygın kullanıldığını görüyoruz:

Kedik avunğa kirgey mü *tiyür men?* (HŞ 765)

Niçe bu dünya kadğusun *yyür sen?* (HŞ 1955)

Felek kim iş bitirmeklik *tileyür*.

Burun muntig oyunlar *oynayur*. (HŞ 941)

Bu işke kirtü çare *izdeyürler*. (HŞ 623)

Sizdin bir mes'ele su'al kılmak *tileyür men*. (NF 163 / 3)

⁸ -yur / -yür için bakınız: Hacıeminoğlu, Dr. M. Necmettin, *Kutb'un Hüseyin u Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İst. Üniv. Yay., Nu. 1378, İst. 1968.

Ey hoca, sen bu hatundın oğlan tuğurmak *tileyür sen*. (NF 161 / 32)

Menim könglüm andağ *tileyür* kim sizni tañrılık qarındaş tutsam. (NF 178 / 22)

Bizlerke tağı mundağ iş bolmasun tep seniñ qahrıñdın qorqup *yığlayur biz*.
(NF 165 / 4)

Yârânları aydılar: Yâ imâm, nişe *yığlayur siz?* (NF 163 / 41)

Bir kün 'Ömer razhu Medîne oramında *yöriyür erdi*. (NF 78 / 8)

Bu örnekleri şimdiki zaman olarak düşünmek anlama daha uygun düşmektedir. Ancak ekin niçin -yur / -yür olduğu da izaha muhtaçtır.

Bu sahanın asıl şimdiki zamanı:

"Fiil+Zarf-fiil (-a / -e, -ı / -i, -u / -ü, -yu / -yü)+turur+şahıs zamiri" şeklinde yapılmaktadır. Yardımcı fiil olarak *tur-* yanında seyrek olarak *yat-* fiili de kullanılır.

Bu şekil, muhakkak ki, uzun bir süre ağızlarda kullanıldıktan sonra yazı diline geçmiş olmalıdır. -yur / -yür ekinin yorı- fiili ile ilgisi, şu şekilde bir gelişme seyrine bağlıdır:

tileyür men / tileye yorır men.

Eğer ek *yorı-* fiili ile ilgili ise elbette, iki şekilli değil -yor şeklinde okunmalıdır. Çünkü bu ekin ünlüsü hâlâ incelmemiştir. *Tileye yorır men* şeklinin *tileyor men* şekline dönebilmesi için oldukça uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu oldukça zayıf bir ihtimaldir.

Harezmi Türkçesi'nin asıl şimdiki zaman çekimi şu şekildedir;⁹

kel-e tur-ur men

kel-e tur-ur sen

kel-e tur-ur

kel-e tur-ur biz / miz

kel-e tur-ur siz

kel-e tur-ur-lar

Kimniñ kim rağbatı bolsa hec kılmakça uş men *baru turur men*. (NF 27 / 26)

"Hac etmeye kimin rağbeti varsa işte ben gidiyorum."

Qanda kaçıp *bara turur sen* (Rab. 12v. 13)

Yana *bakar men*, ehlim tağı oğlanlarım cümlesi *yığlayu turur*. (NF 74 / 41)

"Yine bakıyorum, hanımım ve çocuklarım hepsi ağlıyorlar."

⁹ *Tarihî Türk Şiveleri*, Çev.: Mehmet Akalın (Harezmi Türkçesi, Janos Eckmann), Ankara 1979.

Yâ Resûlallâhi, bu evnüñ yıkuqlarını anam birle ıslâh *ķilu turur miz*. (NF 304/3)

"Yâ Resûlallâh, bu evin yıkıklarını anam ile tamir ediyoruz."

... sizler ağır çerig birle *bara turur siz*. (NF 35/31)

"... Sizler çok asker ile gidiyorsunuz."

... üküş zahmet *tegrü tururlar*. (NF 20/14)

"... Çok zahmet veriyorlar."

... hemîşe *titreyü turur erdi*. (NF 74/17)

"... devamlı titriyordu."

Yat- fiilinin kullanıldığı bir örnek de şu şekildedir;

... anıñ kargışı bolğusu turur, tep *çakıru yatur*. (NF 96/28)

"... Onun bedduası olacaktır, diye bağırıyor."

3. YENİ TÜRKÇE

a. KIPÇAK SAHASI

Bu sahada da geniş zaman ekleri şimdiki zamanı ifade etmekte de kullanılmış, ancak Harezm sahasında görülmeye başlanan değişiklik Kıpçak sahasında daha da çeşitlenmiştir.

Önce geniş zaman eki almış, şimdiki zaman ifade eden örnekleri görelim;

Yana *aytur men* kim kitkey men. (GT 49/1)

"Tekrar söylüyorum ki gideceğim."

Halknıñ kilmegi saltanat körki durur pes sen ni için halknı *tağitur sen*. (GT 32/4)

"Halkın gelmesi saltanatın güzelliğidir, öyleyse sen niçin halkı dağıtıyorsun."

... anıñ hâlin niçün irmiş dip sordum ayttılar vali habsinde *yatur*. (GT 290/8)

"... onun hâlinin nasıl olduğunu sordum, vali habsinde yatıyor dediler."

Hoca Hasan ayttı ol i'tikad bilen kim *bilür siz* kişige aytmak kirekmes pes niçün *sorar siz*. (GT 218/2-3)

"Hoca Hasan, kimseye söylenmeyeceğini biliyorsunuz, öyleyse niçin soruyorsunuz dedi."

İmdi kısas itmeye *iltürler*. (GT 176 / 6)

"Şimdi kısas etmeye götürüyorlar."

Bir niçe harâmîler tag başında yir itip *oturur irdiler*. (GT 23 / 13)

"Bir takım harâmîler dağ başında yer tutmuş oturuyorlardı."

Bu 'özrümni kabûl itkil *dimes men.* (GT 99 / 3)

Bu özrümü kabul et demiyorum."

Harezmi sahasında *-a turur* ile yapılan şekiller bu sahada *-a durur* ve *-adurur*'a dönüşmüştür, *turur* seyrek olarak görülmektedir. İkinci fiilde ses değişikliği ile birlikte ekleşme de başlamıştır.

Kulların köp türlü hatasın körüp küdegi vazîf 'atâsın kesmeyin *bire turur.* (GT 5 / 7)

"Kulların çok çeşitli hatalarını görüp her günkü vazîfelerinin karşılığını kesmeden veriyor (verir)."

Ayttı teveni suhrağa *tuta dururlar.* (GT 51 / 7)

"Deveyi zorla işe koşuyorlar (koşarlar) dedi."

Aşı bişkinçe iygü âdemîniñ ivüñ rahtın tirip otka *yakadur.* (GT 86 / 7)

"İyi insanın yemeği pişince, evin eşyasını toplayıp ateşe yakar."

Bir yirde degül kilip *kitedür* könlüñ. (GT 144 / 9)

"Gönlün bir yerde değil, gelip gidiyor."

Arturadur mâl u mülkin hîç ölgey men *dimes.* (GT 319 / 2)

"Hiç öleceğim demez, malını mülkünü artırır (artırıyor)."

İkip zulm urlıqın hayr istegenler cehennem otına özin *yakadur.* (GT 38 / 13)

"Zulüm tohumunu ekip hayır isteyenler, cehennem ateşine kendisini yakar (yakıyor)."

Tiledi kim öçin algay kime *kitip turur idi* yigit kimeçiğe çağırıp ayttı. (GT 199/11)

"Öcünü almak istedi, gemi gidiyordu, genç, gemiciye seslenip dedi."

Bu örnekte de genellikle anlatılan geçmiş zaman için kullanılan *-p turur*'un şimdiki zaman anlamını vermekte kullanıldığını görüyoruz.

Melik seher vaktın turup bir niçe uluğlarını alıp kazınıñ yastuğu üstine kilip kördi kim şem' *yana turur* dağı şahid *oturur* kadah sınıp şarab tökülüp kazı esrük harâb *yatur* melik lutf bilen uyattı dağı ayttı tur ni *yatur sen* küneş çıktı. (GT 259 / 2-3-4-5)

"Melik sabahleyin kalkıp bir kısım büyükleri alıp kadı'nın yastığı başına gelip gördü ki ışık yanıyor, şahid oturuyor, kadeh kırılmış, şarap dökülmüş, kadı sarhoş, harap yatıyor. Melik güzellikle uyandırdı ve kalk dedi, ne yatıyorsun güneş doğdu."

Bu sahada görülen başka bir şimdiki zaman ifadesi de *-p otur-* ile yapılmaktadır. Bu yapının teşkili şu şekildedir;

Asıl fiil+ -p zarf-fiil+oturmak fiili + -ur geniş zaman eki.

Kıpçak sahasındaki bu şeklin şimdiki zaman ifadesi olarak kabul edilmesine itiraz olabilir. Ancak günümüz şivelerinde, bilhassa Kıpçak kaynaklı şivelerde (Kazak Türkçesi) bu şekil şimdiki zaman için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, *otur-* fiilinin bu anlamda kullanılmasının kaynağı Kıpçak Türkçesi'dir.

Bu fiilin şimdiki zaman anlamıyla kullanılmasına şu örnekleri verebiliriz:

Ba'zı bilâd ol fakîr sultân tasarrufundan çıktı anıñ açığından içi *yanıp oturur idi.* (GT 130 / 7)

"Bazı beldeler o fakir sultanın elinden çıktı, onun üzüntüsünden içi yanıyordu."

Bir sâlih ir kördi miñ batman taş kötürgen pehlevânıñ gazabı kilip ağzı *köpüklenip oturur.* (GT 154 / 7)

"Bin batman taş kaldıran pehlivanı bir salih er gördü, öfkelenmiş ağzı köpükleniyor."

Bir ulu su yakasına yitti kördi ki bir kimi içinde cemâ'at-i halk safar yarağın *kılıp oturur idi.* (GT 199 / 1)

"Bir büyük su kıyısına ulaştı gördü ki, bir gemi içinde halk sefer hazırlığı yapıyordu."

Bu ni mekkâr harâm-zâde tâyife durur kim itlerni şişip taşlarını *bağlap otururlar.* (GT 219 / 9)

"Bu ne düzenbaz haramzâde tâfedir ki köpekleri çözüp, taşları bağlıyorlar."

Ol ir anıñ çirkin müşâhedesinden kutula bilmeyin mücâhedesin *çekip oturur idi.* (GT 242 / 2)

"O kişi onun çirkin bakışından kurtulamamanın sıkıntısını çekiyordu."

Bu issi zahmeti minden bir içim su bilen kim def' itkey dip *bakıp oturur idim.* (GT 243 / 2)

"Bu sıcak zahmeti benden bir yudum su ile kim def edecek diye bakıyordum."

Ol mahbûb bu hikâyetni işitip melûl *bolup oturur idi.* (GT 253 / 7)

"O sevgili bu hikâyeyi işitip melûl oluyordu."

Bu tama' etekin *açıp oturur.* (GT 330 / 13)

"Bu tamah eteğini açıyor."

Bu sahada *yort-* veya *yor-* fiili de seyrek olarak şimdiki zaman ifadesi için kullanılmaktadır. Bu fiille şimdiki zaman teşkili şu şekildedir:

Asıl fiil+ -a / -e zarf-fiil eki+yort- fiili+ -r geniş zaman eki

Tüni kün saqlan ol irden kim ol *korka yürür* senden. (GT 36 / 2)

"Gece gündüz kendini koru o kişiden ki, o senden korkuyor."

Pâre pâre ton kiyip luğma *tilenip yürür idi*. (GT 286 / 3)

"Parça parça elbise giymiş, lokma lokma dileniyordu."

Bu örnekte *-a / -e* zarf-fiil eki yerine *-p* zarf-fiil eki tercih edilmiştir. Her ikisi de şimdiki zaman teşkilinde kullanılabilir.

Codex Cumanicus'da da *yori-* fiilinin şimdiki zaman için kullanıldığını gösteren örnekler vardır.¹⁰

Bu fiilin *-e yor-* şeklinde kullanıldığı bir örnek vardır:

Kıstalışıp *kel-i-yorlar* (CC 160 1.18)

"Sıkışıp geliyorlar."

Bu örnek, fiilin bu eserde oldukça erken ekleşme yoluna girdiğini gösteriyor. *Codex*'ten çok sonra yazılan eserlerde bu ekleşmenin henüz gerçekleşmediğini görmekteyiz. Bu ekleşme herhalde eserin yazıldığı bölgenin bir özelliği olmalıdır.

Aynı eserde ek *-a yür-* şeklinde de kullanılmaktadır:

bar-a yürler (125 / 23) "gitmektedirler, gidiyorlar"

Bu örnek de daha ileri bir safhayı göstermektedir. Bugün dahi incelmemiş olan *-yor* ekinin ünlüsü *Codex*'te ince olarak kullanılmıştır.

Aynı eserde *yori-* fiili şimdiki zaman için *-i yüri-* şekliyle de karşımıza çıkmaktadır:

kel-i yürir (119 / 11-12-26) "geliyor"

Bu şekil, görüldüğü üzere, yalnız *kel-* fiili ile ve aynı sayfada kullanılmıştır ve *yori-* fiilinin ünlüsü de incelenmiştir.

Ermeni Kıpçakçası'nda ise *yori-* fiilinin tamamen ekleştiği ve *-yır*, *-iir*, *-ıyır* şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir.¹¹

sat-ur "satıyor", *ayt-iir* "söylüyor", *bar-ıyır* "gidiyor"

Olumsuzda ise yine *tur-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

horhman turmen "korkmuyorum"

Buraya kadar olan örneklerde, günümüz şivelerinde şimdiki zaman için kullanılan hemen bütün şekillerin Harezmi ve Kıpçak sahalarında ortaya çıktığını görüyoruz.

¹⁰ *Tarihî Türk Şiveleri*, Çev. Mehmet Akalın ("Codex Cumanicus'un Dili", Anna Maria Von Gabain), Ankara 1979.

¹¹ *Tarihî Türk Şiveleri*, Çev. Mehmet Akalın ("Ermeni Kıpçakçası", Omeljan pritsak), Ankara 1979.

b. ÇAĞATAY SAHASI

Bu sahada da geniş zaman eklerinin şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığını görmekteyiz. Ancak şimdiki zamanın kendine has ekleri de kullanılmaktadır.¹²

İlk olarak geniş zaman eki almış şimdiki zaman ifade eden örnekleri görelim:

Sizler bu yosunluk *sözler siz*. (BN 118 b.12)

"Siz böyle söylüyorsunuz."

Emdi *bilmes men*, kim ol sultanumnuñ hâli nedür. (GD Örn. XXI, 5)

"Şimdi o sultanımın hâli nasıldır bilmiyorum."

Men Gedâni *aytur ermiş sen* kim öltürgüm durur. (GD Örn. XLVIII, 9)

"Şöyle söyleyip duruyormuşsun: Gedâ'îyi öldüreceğim."

Meyni hûblarnıñ dudağı teg *bilürler erdiler*. (Z 13a / 13)

"Şarabı güzellerin dudağı gibi biliyorlardı."

Yüzüñni körüp gül, uftanıban gül *kaçar erdi*, miskîn yügüre almadı tiken arasında. (L Div. 15 / 3-4)

Senin yüzünü gören gül utancından kaçıyordu; (fakat) zavallı, dikenlerin arasında koşamadı."

Hazret *atlanur erdi*. (Z 32b / 7) "Hazret (Timur) ata binliyordu."

Bu sahanın asıl şimdiki zamanı şu şekilde teşkil edilmektedir:

Fiil tabanı+ -e / -e zarf-fiil eki+dur+şahıs zamiri

Bazı örneklerde -a / -e zarf-fiil eki yerine -y görülür ki, bunlar ünlüyle biten fiil kök veya gövdeleridir. Burada asıl ek düşmüş, yerini yardımcı ses almış olmalıdır.

Çekimi şu şekildedir:

tapadur men	deydür men
tapadur sen	deydür sen
tapadur	deydür
tapadur biz	deydür biz
tapadur siz	deydür siz
tapadurlar	deydürler

-dur yerine durur şekline de yer yer rastlanmaktadır.

Yûsuf ısıını *tapadur men* bu dem. (H. 67b / 10)

"Şu an Yusuf'un kokusunu duyuyorum."

¹² Janos Eckman, *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul 1988.

Lebiñ körgeç elgim tişlerem her dem tahayyürdin; ‘aceb hâlet, ki balnı tutmayın barmak *yalaydur men.* (Küll. S. 747a / 12)

"Dudağını görünce, her an, hayretten parmağımı dişlerim; şaşırtıcı hâldir ki bal tutmadan parmak yalıyorum."

Terkîb-i selâset ve letâfet burunğılarğa *yitküre durur* ve ma'nâ nezâket ve garâbetin olça şartı barıça *kiltüredürler.* (MN 2b / 5-6)

"Selâset ve letâfeti birleştirmeyi eskilere yetiştiriyor ve anlamın nezâket ve garipliğinin bütün şartını yerine getiriyorlar."

Kiliptür ol gül ve bir hafai turup *baradur,*

Bu ot köñülge tüşüp cânını küydürüp *baradur.* (MN 16a / 12-13)

"Gelmiştir o gül ve bir hafta durup gidiyor,

Bu ateş gönüle düşüp canı yakıp gidiyor."

Bir encümende kasîdesin *okuydur erdi.* (MN 39a / 9)

"Bir toplantıda kasidesini okuyordu."

Börini tutup *keledür* biz saña. (H. 9a / 14)

"Biz kurdu tutup sana getiriyoruz."

Bu ne kişidür ki munı siz *elte siz.* (H. 11b / 2)

"Bu kişi kimdir ki siz onu götürüyorsunuz."

Tahsîl hem *kıladur.* (MN 93a / 5)

"Tahsil de yapıyor."

Şi'r ayturın ma'lûm *kılmaydur erdim.* (MN 92b / 10)

"Şiir söylediğini bilmiyordum."

Bu sahada seyrek de olsa *-makta / -mekte*'li şimdiki zaman da kullanılmaktadır. Bu şekil, geçmişte başlamış, hâlihazırda devam eden hareketleri ifade etmekte kullanılan kesin şimdiki zamandır.

Men aña cânını fedâ *kılmakta.* (Bayk. Div. 253 / 7)

"Ben canımı onun yoluna fedâ etmekteyim (ediyorum)."

Yigitlik dembedem *ötmektedir* eyyâm ara. (FK 7b / 3)

"Gençlik mütemadiyen geçip gitmektedir (gidiyor)."

Ba'zı çadırlar tikilip, ba'zı *tikilmekte edi.* (BN 410 / 10)

"Bazı çadırlar dikilmiş, bazıları da dikilmekteydi (dikiliyordu)."¹³

¹³ Çağatayca sahası ile ilgili örnekler çoğunlukla *Çağatayca El Kitabı*'ndan alınmıştır.

c. ESKİ ANADOLU SAHASI

Bu sahada çalışma yapan ilim adamlarının ortak düşüncesi; henüz tam bir şimdiki zaman ekinin oluşmadığı yolundadır. Bunların ifadelerine göre bu sahada da şimdiki zaman, daha çok geniş zaman ekleriyle ifade edilmektedir. Ancak şimdiki zaman için özel birtakım şekiller de ortaya çıkmış durumdadır.

Eski Türkiye Türkçesi'nin gramerini yazan Prof. Dr. F. Kadri Timurtaş'ın tespiti şöyledir: "Metnimizde ve diğer Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman için özel bir ek yoktur. Bu sığa çok defa muzari ile ifade edilmektedir. Bugün kullanılan ve *yori-* fiilinden gelen *-yor* eki henüz metinlerimizde görülmemektedir. 14. yüzyılın bazı eserlerinde tesadüf edilen bu ek metinlerimizde geçmiyor."¹⁴

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın *Marzuban-nâme Tercümesi* üzerinde yaptığı çalışmada ise şimdiki zaman ile ilgili tesbitleri şöyledir: "Metnimizde, yalnız şimdiki zaman kipi kurmak üzere kullanılan özel bir ek, daha kesin olarak oluşmamış durumdadır. Fakat bu kipi karşılamak üzere ortaklaşa kullanılan birkaç ek türü vardır. Şimdiki zaman kipi, büyük bir çoklukla *-r*, *-ur / -ür*, *-ar / -er* geniş zaman eki ile karşılanmıştır. Daha seyrek olmak üzere *-a / -e* ekinin de yer aldığı görülüyor. Ancak bu her iki ek türü de asıl başka kiplerin eki oldukları ve dolayısıyla şimdiki zaman görevi yükledikleri için, metnimizde, hâldeki sürekliliği belli etmek için *dur-* veya *yori-* yardımcı fiillerinden de yararlanılmıştır."¹⁵

Dede Korkut üzerinde çalışan Prof. Dr. Muharrem Ergin'in tespiti de aynıdır. "*Dede Korkut*'ta ayrı bir şimdiki zaman eki yoktur. Geniş zaman şekli eserde yerine göre aynı zamanda şimdiki zaman için de kullanılır."¹⁶

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu sahada da şimdiki zaman kipi, çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanmaktadır. Ancak diğer sahalardaki şekillere benzer şekiller bu sahada da görülmektedir.

Didi Tevrit içinde nakl *iderem*,

Dahı var mı sözün eyit *giderem*. (BH 14b / 5)

Pes ol vaktan berü kim *ağlaram ben*,

Bu su gözüm yaşıdur *çağlaram ben*. (BH 14b / 9)

¹⁴ Timurtaş, Prof. Dr. Faruk K., *Eski Türkiye Türkçesi XV. yy., I. Ü. Edb. Fak. Yay. İstanbul 1977.*

¹⁵ Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzuban-name Tercümesi*, A. Ü. DTCF Yay., Ankara 1973.

¹⁶ Ergin, Prof. Dr. Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TTK Basımevi, Ankara 1958.

İy server seni rencde görmek hayf *gelür* ve *bilürem* kim za'ıfun sebebi açlıkdur. (MNT 32b / 4-5)

Anun mekrinden emîn hiç olımazam ve gaddarlığın hayâlümnden *giderimezem*. (MNT 33a / 12)

Girüp gördi *yatur* benizi saru,
Mecâli yogidi ki tura örü. (SN 5353)

'Aceb görürem sizi iy eblehler, bilmedin muhâl nesneye *inanursız*. (MNT 37a/3)
Kıyâs it imdi anlar kim *içerler*,

Gice gündüz anunla hoş *geçerler*. (BH 23b / 11)

Asıl fiil+ -a / -e zarf-fiil+durur teşkili bu sahada da şimdiki zaman işlevinde kullanılmaktadır. *Zarf-fiil eki -a / -e* yanında *-ı / -i, -u / -ü* de kullanılmaktadır.

Bilürem anam anar ola beni,

Nite kim *anatururam* ben anı. (SN 5197)

Bu muhabbet odu benim yüregimde *yanar durur*.

Denize gark olur isem söynüp hata kılmaz benim. (YE Div. s. 160)

Hızır gibi âb-ı hayât benden içti dahı bu dükelile *gömürdeni durur*. (MNT 33a/11)

Bular *avlayı durur* ehl-i dîdar,

Çalapdur bunlara her dem hırîdâr. (BH 35a / 4)

Birkaç karavaşlar bunların hâlin temâşâ *ide dururdu*. (MNT 60a / 7)

Bir ördek anı yutdı, hoca anı *göre dururdu*. (MNT 27b / 9)

Bir gün halvet ikisi 'izzet düşeginde *oynayı dururlardı*. (MNT 60a / 5)

Ta'âm *yeyü tururken* ve acla su içmeyeler. (MŞ 5a / 11)

-makda / -mekde şekli de bu sahada şimdiki zaman işleviyle kullanılmaya başlanmıştır.

Nedir evvel makâmı kim bilesiz,

Becid îman *getürmekde* olasız. (BH 9a / 12)

Kâfir dahı düşüben bir yirde akça *üleşmekdeydi*. (DK 74 / 4)

Ve kimi harekâtdadur ve kimi *ağmakda* ve kimi *inmekde*. (MNT 24b / 10)

Yori- fiili bu sahada artık özel bir şimdiki zaman eki olma yoluna girmiş gibidir. Ancak henüz ekleşmemiş ve yine zarf-fiil eki yardımıyla birleşik fiil teşkil edilmektedir. Bu yapının Eski Türkiye Türkçesi sahasında ilk örneğini Ahmet Fakih'in *Çarhnâme* adlı eserinde bir beyitte görüyoruz:

Yol erenleri göçüp yola girdi,

Döge yorır âhir dünbeki servân. (Ç 12)

Süheyl ü Nevbahâr'da da yine tek beyitte bu yapı karşımıza çıkar:

Çü Çin kavmi geldi elinden kıya,

Dönüp kaçta yorur iken yakaya. (SN 4495)

Dede Korkut'ta ise aynı yapı üç cümlede karşımıza çıkar:

Bu didügi "Osman neslidür, işde sürüküp *gide yorır.*" (DK 2-6)

Oğuzdan Kan Turalı dirler bir yigit var imiş, kızuñ dileyü *geli yorır* didiler.
(DK 178 / 4)

Döndi, ivine *geli yorur iken* Azrail atnuñ gözine görindi. (DK 159 / 13)

Marzuban-nâme Tercümesi'nde ise bu yapının şu örnekleri vardır:

Şol aradan *geçe yorurdum.* (MNT 39b / 8)

Bir gün gendü 'âdetince *seyrân edi yorurken ...* (MNT 51b / 6)

Bir vîrânedan *geçe yorurken ...* (MNT 54a / 12)

c. KLÂSİK OSMANLI SAHASI

Bu devrede de şimdiki zaman çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanmıştır. Ancak Eski Anadolu sahasında görülen *yoru-* fiilinin ekleşmeye başladığını ve gittikçe yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz.

Geniş zaman ekiyle kullanılan şu örneklerde şimdiki zaman anlamı daha ağırlıkta görülmektedir:

Gördi otlakda *yürür* öküzler,

Odlu gözler ü gerlü gögüzler.

.....

Bögrişüp çün *virürler* âvâze,

Yankulanurdı tag u dervâze.

(Şeyhî, *Harnâme*, 15. yy.)

Havâyî top varıp yıktı âsiyalarını,

Yerinde şimdi hemân her birisinin *yel eser.*

(Hayâlî Bey, 16. yy.)

Şol melek-hû kim felek şimdi *kıur* ikbâl aña,

Rahm ede şâyed gönül var eyle 'arz-ı hâl aña.

(Ahî, 16. yy.)

Geçmek *istersin* gam-ı cânândan ey Hayretî,
 Bir nefes olur mu andan tende cân andan cüdâ.
 (Hayretî, 16. yy.)

-*mada* / -*mede* ve -*makda* / -*mekde* yapılarının da bu sahada şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldıklarını görüyoruz:

Dâg-ı aşkınla demâdem sîne sûzan *olmada*,
 Gam belâ-yı dil muhabbet âlet-i cân *olmada*.

.....

Bûy-ı zülfün hâtır-ı agyârı tatyîb *etmede*,
 Tûndbâd-ı âh ile diller perîşân *olmada*.

.....

Dil ümîd-i vuslatınla şâdkâm *olmakda* lîk,
 Cân giriftâr-ı kemend-i bîm-i hicrân *olmada*.
 (Nâilî, 17. yy.)

Dem *çekmede* sanki medde-i âhım,
 Yutdı beni ejder-i nigâhım.

(Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, 18. yy.)

-*yor* ekinin 15. yüzyıldan itibaren yazı dilinde kullanılmaya başlandığını görüyoruz.

Bu ek, Ahmet Paşa ve Necati Bey dîvanlarında birer beyitte kullanılmıştır:

Yakma beni cefân ile uş nehr-i dîdeden,
 Şâha şikayete *gidiyor* bî-şümâr âb.

(Ahmet Paşa, 15. yy.)

Ölüyor haste Necati kerem et bir sora gel,
 Gam bucağında esir oldu esirge hey yâr.

(Necati Bey, 15. yy.)

15. yüzyıla ait tespit ettiğimiz bu ilk örneklerden sonra, bilhassa 17. ve 18. yüzyıllarda -*yor* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ancak üçüncü teklik şahıslarda bu ekin daha rahat kullanıldığını, diğer şahıslarda yine geniş zaman eklerinin tercih edildiğini görüyoruz. Bu durum ekin henüz tam benimsenmediğine ve eski alışkanlığın kolay bırakılmadığına bir işaret olsa gerektir.

Reg-i mahabbeti nâbız olup da cân *veriyor*.

.....

Zamân-ı devletünde kimseyi *incitmiyor* kimse.

.....

Dörde bâliğ *oluyor* işte muharrem geldi.

.....

Ditreyüp boş *geziyor* sûk-ı fenâda 'uryân.

.....

Yokladum nabz-ı tabîbi *bilmiyor* dermânımı.

(Bosnalı Alâeddin Sâbit, 17. yy.)

Sâkiy bir içim şerâb yok mı,

Kan *aglayorum* kebâb yok mı?

.....

Devreyle direnge olma mu'tâd,

Çün 'ömr *edeyor* şitâba himmet.

.....

İgzâb *oluyor* fegândan ol mâh,

Çeşmi kararır ger eylesen âh.

(Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, 18. yy.)

Çok duâ *aldırıyor* pâdşehim hazretine,

Devletinde edip erbâb-ı dile ihsânı.

.....

Yelerek çîn-i seherden *geliyor* bâd-ı nesîm,

Gâliba zülfü elinden edecektir şekvâ.

.....

Kılıç gibi *esiyor* sarsar-ı zemistânî,

Nihâl giyse nola yahtan âhenin migfer.

(Nedim, 18. yy.)

4. GÜNÜMÜZ TÜRK ŞİVELERİ

a. TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Türkiye Türkçesi ile ilgili yazılmış bütün dil bilgisi kitaplarında şimdiki zaman eki *-yor* olarak gösterilir. Bu doğru olmakla beraber eksiktir. Çünkü şimdiki zaman ifadesinde hâlâ, bir ata mirası olarak, geniş zaman ekleri ve *-mada / -mede, -makta / -mekte* şekilleri de kullanılmaktadır. Bazı durumlarda ise şimdiki zaman eki ile geniş zaman ifade edildiğini görmekteyiz.

Aşağıdaki örneklerde bu iki ekin birbirinin yerine kullanılmaya ne kadar uygun olduklarını görüyoruz. Elbette kesin olarak geniş zaman eki kullanılması gereken yerde bu ek kullanılmakta, aynı şey şimdiki zaman eki için de geçerli olmaktadır. "İki gündür hava çok sıcak oluyor." cümlesini, "İki gündür hava çok sıcak olur." şeklinde söyleyemeyiz.

Vatanın hem yaşayan vârisi, hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde tesellî gibi o.

.....

Büyük İtrî'ye eskiler *derler*,
Bizim öz mûsikîmizin pîri.

.....

Cennette bugün gülleri açmış *görürüz* de,
Hâlâ o kızıl hâtıra *titrer* gözümüzde.

.....

Zâhid hayâl *eder* bizi meyhâne zındığı,
Bilmez ki sen ve ben hepimizdir tapındığı.

(Y. K. Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*)

Yaşamak bir vazîfe olmasaydı,
Ben *bilirdim* yapacağımı.

.....

Nereye dikilmek *istersen*
Söyle, seni oraya dikeyim.

(A. Nihat Asya)

-Hiç meze yemiyorsun.

-İstemem.

(Peyami Safa, *Yalnızız*)

-Doğrusunu *ister misin?* Adamcağızın söyledikleri pek yerinde idi.

(Ahmet Râsim, *Muharrir Bu Ya*)

Her sevgi bir düğüm atmış koluna,

Dokundukça *inler* yarası vardır.

(Yetik Ozan, *Atmaca Uçurumu*)

Vurulmuştur hepsi onun ününe,

Can *atarlar*, şimdi gerdek gününe.

.....

Ey ciğeri parçalanan kahpe veremden,

Ne *beklersin* dünyadaki sahte keremden.

.....

Dinledik rüzgârı sessiz sessiz,

Okuyorken bize bir gamlı kitap.

Suya çizmişti gümüşten bir iz,

Yükselirken gece dağdan mehtap.

.....

Vur şanlı silahınla gönül mülkü düzelsin,

Sen *öldürüyorken* de *vururken* de güzelsin.

(H. Nihal Atsız, *Yolların Sonu*)

Son üç örnekte arka arkaya gelen "okuyorken-yükselirken" ve "öldürüyorken-vururken" kelimelerindeki eklerin yerlerini değiştirdiğimiz takdirde anlamda hiçbir değişiklik olmamaktadır. Bu da geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin, her yerde olmasa da, birbiri yerine kullanılabilirliklerini gösterir.

Türkiye Türkçesi'nde, yukarıda belirttiğimiz gibi, seyrek de olsa, *-mada / -mede*, fakat daha sık olarak *-makta / -mekte* ekleri de şimdiki zaman için kullanılır. Bu ekle ilgili olarak da şu örnekleri gösterebiliriz:

Milyonlarca dalga *sürmede* milyonlarca dalgayı.

.....

Dünya yüzünde, bir sefer olsun, tanışmadan,
Öz çehrenizle sizleri *görmekteyim* bu an.

(Y. K. Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*)

Ben -gördüğünüz gibi- uzakta, uzakta
İkinci çocukluğumu *emeklemekteyim*;
Onların çağıracağı saati
Hızır beklercesine *beklemekteyim*.

(A. Nihat Asya)

Hiçbir emel gönülde karar etmiyor bugün,
Ermektedir şitâya hazîn sonbahârımız.

(H. Nihal Atsız, *Yolların Sonu*)

Bizler mi vakti hoşça *geçirmekteyiz* bugün?
Şüphem budur: Vakit mi *geçirmektedir* bizi?

b. AZERİ TÜRKÇESİ

Azerbaycan Türkçesi'nin şimdiki zaman eki hususunda bütün Türk şiveleri içerisinde ayrı bir yeri vardır. Bu saha Eski Türkçe'deki şekli hemen hemen olduğu gibi devam ettirmek gibi bir özelliğe sahiptir. Bu sahada şimdiki zaman için ayrı bir ek ortaya çıkmamış, geniş zaman ekleri, geniş zaman ve şimdiki zamana taksim edilmiştir. Dar ünlülü (-ır / -ir, -ur / -ür) şekiller şimdiki zamana, geniş ünlülü (-ar / -er) şekiller ise Türkiye Türkçesi'ndeki geniş zaman karşılığı olarak gelecek zamana tahsis edilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu sahaların gramer kitaplarında geniş zaman terimi kullanılmamakta, bu zamana ait ekler yerine göre şimdiki zaman veya gelecek zaman olarak adlandırılmaktadır.

Geniş ünlülü şekiller ile dar ünlülü şekiller arasında da tam bir ayırım yoktur. Tarihî şivelerimizde ve Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi yer yer birbirleri yerine kullanılabilirler.

Şu örnekler bu düşüncelerimizi doğrulayıcı niteliktedir:¹⁷

Ona göre de üzünü Efendi'ye tutub *deyir*:

-Efendi, *aparmıram* vesselam.

¹⁷ Örnek cümleler Hüseyin Durgut'un T. Ü. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. bölümü bitirme tezi olan; *Sözlü-Nagillî Geceler* adlı çalışmasından alınmıştır.

-Efendi *soruşur* ki, niye *aparmırsan*?

"Ona göre de yüzünü Efendi'ye çevirip diyor:

-Efendi, götürmüyorum, vesselam.

Efendi, soruyor ki niye götürmüyorsun."

Geniş ünlülü *-ar* şu örnekte ise tam bir geniş zaman ifadesi vardır, ancak buna Azerî Türkçesi gramercileri "kesin olmayan gelecek zaman" demektedirler:

Haçan evlenmek istesen, gelip benim dostumdan meslehet *alarsan*, o sene ne dese, ele de *edersen*.

"Ne zaman evlenmek istesen, gelip benim dostumdan öğüt alırsın, o sana ne dese, öyle de yaparsın."

Kişi cevap verdi ki, sen belke meni *aldadırsan*.

"Kişi cevap verdi ki, sen belki beni aldatıyorsun."

Bir şehs ağaçların arasında oturub *aglayır*.

"Bir şahıs ağaçların arasında oturmuş ağlıyor."

Üç gündür de ne *veririk istemir*.

"Üç gündür de ne veriyoruz, istemiyor."

Her gah birlik *isteyirsizse*, hereniz eve gelende bir şey getirin.

"Her zaman birlik istiyorsanız, her biriniz eve gelirken bir şey getirin."

Atlar ona göre *aglayırlar* ki, eşşeklere tay tutulduklarına derd *çekirler*.

"Atlar onun için ağlıyorlar ki, eşşeklere denk tutulduklarına dertleniyorlar."

Bu sahada, Eski Türkçe, Harezmi ve Kıpçak şivelerinde görülen *-yur / -yür*, *-yar / -yer* ve *-yır / -yir* şekilleriyle ve aynı işlev ile karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesi'nin eski metinlerinde de *yori-* fiilinin veya *-yor* ekinin şimdiki zaman için kullanıldığına dair bir bilginiz yoktur. Bundan dolayı *-yar / -yer* ve *-yır / -yir*'in *yori-* fiili ile ilgisinin olması pek ihtimal dahilinde görülmemektedir.

Kimi zenbil *tohuyar*, kimi de başka işle meşgul olardı.

"Kimi zenbil dokur, kimi de başka işle meşgul olurdu."

Eger şah bu kitabı görse, alimi *te'rifleyer*, ona en'am verer...

"Eğer şah bu kitabı görse, alimi tarifler, ona hediye verir."

Yahşı, bes ayakların niye bağlıdır, niye *aglayırsan*?

"İyi, peki ayakların niçin bağlıdır, niçin ağlıyorsun?"

Oğlan deyir ki ne isteyirsiz?

"Oğlan diyor ki ne istiyorsunuz?"

Örneklerde görüldüğü gibi *-yar / -yer*'li geniş ünlülü şekiller geniş zaman, *-yır / -yir*'li dar ünlülü şekiller ise şimdiki zaman anlamı taşımaktadır. Bu durum da bu şekilleri *-yor*'dan ziyade geniş zaman ekleri ilgili kılmaktadır.

-makta / -mekte'de bu sahada *-magda / -megde* şekliyle şimdiki zaman anlamında kullanılır.

Yetim ağlamagdadır, Ciyer daglamagdadır,

Çörek veren çoh olar, Hesab *sahlamagdadır*.

"Yetim ağlamaktadır (ağlıyor), ciğer dağlamaktadır (dağlıyor),

Ekmek veren çok olur, Mesele korumaktadır."

c. TÜRKMEN TÜRKÇESİ

Bu sahada genel olarak şimdiki zaman eki *-yar / -yer*'dir. Ancak bazı değişik yapılar da görülmektedir. Bu ek, *yori-* fiilinin ekleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dili bu ekin kalın yuvarlak ünlüsünü, Türkçenin kurallarına aykırı olmakla beraber, korumuş, fakat Türkmen şivesi bu ünlüyü değiştirmiştir. Türkmen Türkçesi'nin biraz eski metinlerinde (Mahdum Kulu'da) *-yır / -yir* ekine de rastlanmaktadır. Ancak bu şekil günümüzde pek kullanılmamaktadır. Ekin *-yor* şekil *Mahdum Kulu* divanında bir örnekte kullanılmıştır.

Şimdiki zamanı *-yar / -yer* ekiyle şu örneklerde görmekteyiz:

Men bir otlı, suvlu yer gözlep *baryarın*.¹⁸

"Ben bir otlı, sulu yer arıyorum."

Sen gayta yene de *manyarsın*.¹⁹

"Fakat sen yine de inanıyorsun."

Erim onu *içyer*.²⁰ "Kocam onu içiyor."

Otlı, suvlu ve avlı yeri gözlep *baryarıs*.²¹

"Otlı, sulu ve bol avlı bir yer arıyoruz."

Yeri, dostlar, siz nire *baryarsıñız*?²²

¹⁸ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

¹⁹ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

²⁰ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

²¹ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

²² *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

"Hey, dostlar, nereye gidiyorsunuz?"

Gitcek bolup duran köne traktörü *görkezyerler*.²³

"Gidecek olan eski traktörü gösteriyorlar."

Aşağıdaki tek örnekte eki *-yor* şeklinde görüyoruz. Bu örnekte kelimenin yanlış okunma veya matbaa hatası olma ihtimalini de düşünmek gerekir.

Aşkın odu hurûç alıp batlanır,

Hiç *sönmüyor* yârim, söymek bileni.²⁴

Azerî sahasında da görülen *-ır / -yir* eki, bu sahada da kullanılmaktadır:

Ağlayırsen gözlerinden yaş yerine kan gidip,

Bunca mihnetler çekip, göğsün dilip, vîrân edip.²⁵

İki dağın ağacının başını

Dibi bir bolmasa çatıp *bolmayır*.

Mu'allakın ağır neheng taşını,

Kol bilen köterip, atıp *bolmayır*.²⁶

Şu örnekte de *-ır* şimdiki zaman ifadesi taşımaktadır:

Bir gece *yatırdım* tünün yarında,

Bir dört atlı gelip turgıl dediler.²⁷

"Bir gece yatıyordum gecenin yarısında,

Dört atlı gelip kalk dediler."

Zarf-fil+yardımcı fil teşkiliyle yapılan bir örnekte yine şimdiki zaman ifadesi görülüyor:

Dedim: "Yâ Rab, dünya nege *benzeydir*?"

Dedi: "Karrı zendir, yüzünde yüz hâl."²⁸

"Dedim, Yâ Rab dünya neye benzemektedir?"

Dedi, yaşlı kadındır, yüzünde yüz hâl."

Bu örnekteki *benzeydir* kelimesi, *benzeye durur* yapısının kısaltılmışıdır. Bu yapı daha önce görüldüğü gibi tarihî şivelerimizde çok kullanılmıştır.

²³ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

²⁴ Biray, Himmet, *Mahtum Kuli Divanı*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

²⁵ Biray, Himmet, *Mahtum Kuli Divanı*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

²⁶ Biray, Himmet, *Mahtum Kuli Divanı*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

²⁷ Biray, Himmet, *Mahtum Kuli Divanı*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

²⁸ Biray, Himmet, *Mahtum Kuli Divanı*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

-yar / -yer ekinin sonundaki -r sesinin düşürülerek ekin -ya / -ye şeklinde kullanıldığı örnekler de oldukça yaygın kullanılmaktadır:

Ayperı men saña *diyyen*.²⁹ "Ayperı ben sana diyorum."

Ağşam giç yataniñ üçin kelleñ dağı *agırya mı?*

"Akşam geç yattığın için başın daha ağrıyor mu?"

Biz şeherde *yaşayas*.³⁰

"Biz şehirde yaşıyoruz."

Türmen dil bilgisi kitaplarında "hezirki zaman" ve "konkret hezirki zaman" olmak üzere iki türlü şimdiki zaman gösterilmektedir. "Hezirki zaman" yukarıda gösterildiği gibi -yar / -yer ile yapılmaktadır. "Konkret hezirki zaman (birleşik şimdiki zaman)" ise, *dur-*, *yör-*, *otur-*, *yat-* fiillerinin kulllanmasıyla yapılmaktadır. Bu şivede bu yapının diğer şivelere göre biraz farklı kullanılışı olduğunu aşağıdaki örnekler göstermektedir:

Avtobus duralgada *dur*.

"Otobüs durakta duruyor."

Bu derede bövri alaca kuş *yatır*.

"Bu derede böğrü alaca kuş yatıyor."

Onun içinde bir tilki *dur eken*.

"Onun içinde bir tilki duruyormuş."

Men du:run "Ben duruyorum."

Sen du:rsun "Sen duruyorsun."

Ol du:r "O duruyor."

Biz du:rus "Biz duruyoruz."

Siz du:rsunuz "Siz duruyorsunuz."

Olar du:rlar "Onlar duruyorlar."

Bu kullanım dışında, bu fiillerin diğer şivelere görülen kullanılışı ile de karşılaşmaktayız:

Garrı mama bolsa yününü yele bermecek *bolup oturan eken*.³¹

"Kocakarı yünlerini yele yaptırmamaya çalışıyormuş."

²⁹ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

³⁰ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

³¹ Türkmen Halk Masalları, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

Çöreg bolmansoň, netcegini bilmeň *garancaklap duran eken*.³²

"Ekmeksiz yemeği nasıl yiyeceğini düşünüyormuş."

Neme *beydip dursuň*? "Niçin böyle ediyorsun?"

Saňa da neme cogap bercegimizi *bilmen durus*.

"Sana da nasıl cevap vereceğimizi bilmiyoruz."

Neme beydişip *üyşüp otursuňuz*?³³

"Niçin böyle toplanıyorsunuz?"

Garnımı yarıp, öz içeglerimi *iyip yaturın*.³⁴

"Karnımı yarıp kendi bağırsaklarımı yiyorum."

Men öz yoldaşım bilen siziň gelip meni iymeginize *garaşyp oturdık*.³⁵

"Ben arkadaşlarımla sizin gelip beni yemenizi bekliyorduk."

Giceden gice bukdaklap, onı keteginden ogurlacak bolup, azar *galıp yördüň*.³⁶

"Her gece gizli gizli kümesten tavuk çalmak için ne eziyetler çekiyordum."

Inha, iycek *bolup oturun*.³⁷

"İşte, yiyecek oluyorum (yemek istiyorum)"

Seniň akılıň cayındamı ya da halkı *oynap oturdığıňmi*?³⁸

"Senin aklın yerinde mi, yoksa halkı mı oynatıyorsun?"

Bu sahada şimdiki zamanın olumsuzluğu da iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi *-ma / -me* olumsuzluk eki üzerine *-yar / -yer* ekinin getirilmesidir ki, yaygın bir kullanımı vardır.

³² *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³³ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³⁴ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³⁵ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³⁶ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³⁷ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

³⁸ *Türkmen Halk Masalları*, Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim-Ergun, Metin, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

Şeherde goñşı goñşını *tanamayar*.³⁹

"Şehirde komşu komşuyu tanımıyor."

Huday ikisini birden *bermeyer*.⁴⁰

"Tanrı ikisini birden vermiyor."

İkinci olarak ise, bu sahada çok yaygın ve oldukça değişik bir olumsuzluk yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı kullanıldığı yere göre değişik zaman anlamı verebilmektedir. Şu örneklerde şimdiki zaman anlamı ağırlıktadır:

Men onı *soramōk*.⁴¹

"Ben onu sormuyorum."

Nen-e o zatlarıñ neme gerekdiginem *bilemōk*.⁴²

"Ben o eşyaların neye gerektiğini de bilmiyorum."

Bir guzı soyup meni *çagırāñōk*.⁴³

"Bir kuzu kesip beni çağırılmıyorsun."

Hiç kimem gövñüme *degenōk*.⁴⁴

"Hiç kimseyi de gönlüm istemiyor."

Ece olar oynacak *bolanōklar*.⁴⁵

"Anna onlar oynayacak olmuyorlar."

Bu yapının teşkili şu şekilde olmalıdır:

Fiil+ -an / -en partisibi+iyelik eki+yok kelimesi

soramok < sor-an-ım yok

çagıranok < çağır-an-ın yok

degenok < deg-en-i yok

ayrılamızok < ayrıl-an-ımız yok

bilenizok < bil-en-iniz yok

bolanoklar < bol-an-ı yok-lar

³⁹ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁰ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴¹ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴² Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴³ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁴ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁵ Doğan, Levent, *Yüz Bir Gülki*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.

c. UYGUR TÜRKÇESİ⁴⁶

Günümüz Uygur Türkçesi'nde şimdiki zaman *-vat* ekiyle yapılır. Bu ek, *yat-* fiilinden çıkmıştır.

"kelivatimen" şimdiki zaman birinci teklik şahıstır ve geliyorum anlamına gelir. Bu yapı içerisinde şu unsurları taşır:

kel-ip yat-a tur-ur men

Asıl fiil+ -p zarf-fiili+1. yardımcı fiil (yat-)+2. yardımcı fiil (tur-)+geniş zaman eki (-ur)+şahıs eki

Günümüz Uygur Türkçesi'nin edebî dilinde bu şekil, ses değişiklikleri, 1. ve 2. şahıslarda *dur-* yardımcı fiilinin düşürülmesi sonunda şu şekilde kullanılmaktadır:

<i>karavatimen</i>	"bakıyorum"
<i>karavatisen</i>	"bakıyorsun"
<i>karavatidu(r)</i>	"bakıyor"
<i>karavatimiz</i>	"bakıyoruz"
<i>karavatisiz</i>	"bakıyorsunuz"
<i>karavatidu(r)</i>	"bakıyorlar"

Üçüncü teklik ile üçüncü çokluk şahıslar aynı şekilde yapılır.

Ek ince sıradan kelimelere de kalın ünlülü olarak getirilmektedir. *-yor* ekinin ünlüsü gibi, *yat-* fiilinin ünlüsü de kendisini korumuştur.

işlevatimen "çalışıyorum"

-makta / -mekte eki ile bu sahada da şimdiki zaman yapılmaktadır:

<i>kelmektimen</i>	"gelmekteyim"
<i>kelmektisen</i>	"gelmektesin"
<i>kelmekte</i>	"gelmekte"
<i>kelmektimiz</i>	"gelmekteyiz"
<i>kelmektesile</i>	"gelmektesiniz"
<i>kelmekte</i>	"gelmekte"

Aslında geniş zaman ifadesi için kullanılan *-a / -e* ve *-y* ekleri kullanıldıkları yere göre şimdiki zaman anlamı da verebilmektedirler.

Közümniñ oçuklıgıda atılık perzimni ada kılıvetsem *deymen*.

"Gözüm açıkken (ölmeden) babalık görevimi yerine getirmek istiyorum."

⁴⁶ Kaşgarlı, Doç. Dr. S. Mahmut, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İst. 1992.

Men şamalni korkıtkınım bilen çaşkandın bek *korkımen*.

"Ben rüzgarı korkutuyorsam da fareden çok korkarım."

Elvette, meni-deptu at, -men koş *tartımen*, tırna *süreymen*, cañgallıktın otun *toşuymen*.

"Elbette beni, demiş at, ben saban çekiyorum, tırmık sürüyorum, ormandan odun taşıyorum.."

Men ularnı süt bilen *bakımen*. "Ben onları süt ile besliyorum."

Suyi leş bilen tolgan bir köna kudukta, bir paka *yaşaydiken*.

"Suyu leş ile dolu eski bir kuyuda bir kurbağa yaşıyormuş."

Dünyada mundak isil kuduk yok, men kaltis yerde *yaşavatımen*.

"Dünyada böyle asil kuyu yok, ben fevkalâde bir yerde yaşıyorum."

-Ağine, nime *körüvatisen*?

"Dostum, ne görüyorsun?"

Mundak güzelliknin barlığını *bilmepti men*.

"Bunca güzelliğin varlığını bilmiyormuşum."

d. ÖZBEK TÜRKÇESİ

Özbek Türkçesi'ndeki şimdiki zaman, "şimdiki-gelecek zaman" ve "şimdiki zaman devam fiili" olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Şimdiki-gelecek zaman, Türkiye Türkçesi'ndeki geniş zamana yakındır. Kullanıldığı yere göre şimdiki zaman veya gelecek zaman anlamı verir. Bu zamanın çekim eki, ünsüzlerden sonra *-a*, ünlülerden sonra ise *-y*'dir. Bu şekil, tabii olarak, Çağatay Türkçesi'nin bir devamıdır.

<i>bar-a-men</i>	"gidiyorum"
<i>bar-a-sen</i>	"gidiyorsun"
<i>bar-a-di</i>	"gidiyor"
<i>bar-a-miz</i>	"gidiyoruz"
<i>bar-a-siz</i>	"gidiyorsunuz"
<i>bar-a-di(lar)</i>	"gidiyorlar"

<i>işle-y-men</i>	"çalışıyorum"
<i>işle-y-sen</i>	"çalışıyorsun"
<i>işle-y-di</i>	"çalışıyor"
<i>işle-y-miz</i>	"çalışıyoruz"
<i>işle-y-siz</i>	"çalışıyorsunuz"
<i>işle-y-di(ler)</i>	"çalışıyorlar"

Men agronom bolışni arzu *kılamen*.⁴⁷

"Ben astronot olmayı arzu ediyorum."

Sen mektebga *barasen mi?* "Sen okula gidiyor musun?"

Yaşab turgan cayıñız tarihini *bilesiz mi?*

"Yaşadığınız yerin tarihini biliyor musunuz?"

Altıncı sınıf okuvçıları müzeyga bukün *baradılar*.

"Altıncı sınıf öğrencileri müzeye bugün gidiyorlar."

İşleyesizmi?- deb surabdı. He, *işleyen*.

"Çalışıyor musunuz diye sormuştu. Evet çalışıyorum."

Yok *kitmeymen*, şerikni taşlab ketiş yaramaydı.

"Hayır gitmiyorum, ortağı bırakıp gitmek olmaz."

Kalay, biz körip kitgen deştge *uhşaydimi?*

"Nasıl, bizim görüp gittiğimiz çöle benziyor mu?"

Okuvçılar, okutuvçınıñ tüşüntürüşlerini dikkat bilen *tiñleydiler*.

"Öğrenciler, hocanın anlattıklarını dikkatle dinliyorlardı."

Bu sahada şimdiki zaman devam fiili olarak adlandırılan çekim ise yat- fiili ile yapılmaktadır. Çekimi şu şekildedir:

<i>barayapmen</i>	"gidiyorum"
<i>barayapsen</i>	"gidiyorsun"
<i>barayapti</i>	"gidiyor"
<i>barayapmiz</i>	"gidiyoruz"
<i>barayapsiz</i>	"gidiyorsunuz"
<i>barayapti(ler)</i>	"gidiyor(lar)"

Bu yapının kuruluşu şu şekilde olmalıdır:

bar-a+yat-ıp+tur+ur+şahıs zamiri

Asıl fiil+ -a zarf-fiili+yat- yardımcı fiili+ -p zarf-fiil eki+tur- fiili+ -ur geniş zaman eki+şahıs zamiri.

Uygur sahasında olduğu gibi, bütün şahıslarda kullanılan *turur* zamanla 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda tamamen kaybolmuş, ancak 3. teklik ve çokluk şahıslarda izi kalmıştır.

Yaş matematikler tögeregige *katnaşyapmen*.

⁴⁷ Amilhanova, M., *Mektebde Ana Tili Sintaksisini Öğretiş*, Taşkent 1991.

"Genç matematikçiler derneğine gidip geliyorum."

Közümge ıssık *körinyapti*. "Gözüme sıcak görünüyor."

Avçı körse ki, kuşlar torni köterib uçıb *kiteyatibdiler*.

"Avcı bakar ki, kuşlar tuzağı kaldırmış, uçup gidiyorlar."

Bazı örneklerde *-a* zarf-fiil ekinin düşürüldüğü görülmektedir.

Özbek Türkçesi'nin başka bir şimdiki zaman şekli de *-makda / -mekde* ile yapılmaktadır. Çekimi:

okı-makda-men "okumaktayım"

okı-makda-sen "okumaktasın"

okı-makda "okumakta"

okı-makda-miz "okumaktayız"

okı-makda-siz "okumaktasınız"

okı-makda-(lar) "okumaktalar"

Radiodan yakimli küy *eşitilmakda*. "Radyodan acıklı müzik işitiliyor."

Kolhozlarda, sovhozlarda, zavodlarda kişiler fidakarane *işlemakdalar*.

"Kolhozlarda, sovhozlarda, fabrikalarda insanlar fedakarane çalışıyorlar."

yat- fiilinin geniş zaman şekli olan *yatır* ile de şimdiki zaman yapılmaktadır.

İki fiilin birleşmesi yine *-a / -e* zarf-fiili ile yapılır. Çekimi şu şekildedir:

kel-e-yatır men "geliyorum"

kel-e-yatır sen "geliyorsun"

kel-e-yatır "geliyor"

kel-e-yatır miz "geliyoruz"

kel-e-yatır siz "geliyorsunuz"

kel-e-yatır(lar) "geliyorlar"

Heç kim bizdek hareket *kılmayatır*.

"Hiç kimse bizim gibi hareket etmiyor."

Üyiñizge *kiteyatirsizmi?*

"Evinize gidiyor musunuz?"

Bütün bunların dışında bu sahada şimdiki zaman ifadesi için aşağıdaki şekiller de kullanılmaktadır:

Keñ asfalt küçeden maşınalar *ötib turadı*.

"Geniş asfalt caddeden makinalar geçiyor."

Bu örnekte yapılan işin sürekliliği vurgulanmaktadır. Bu cümleyi Türkiye Türkçesi'ne "Geniş asfalt caddeden devamlı makinalar geçiyor." şeklinde aktarmak daha uygun olur.

Mekteb yanındaki sport meydançasıda yaş-yaş balalar *uynab yürgen edi*.

"Okulun yanındaki spor meydanında genç genç çocuklar oynuyorlardı."

e. KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesi'nde üç ayrı şimdiki zaman vardır. Bunlar gramer kitaplarında şöyle adlandırılır:

1. Jalpı osı şak (Genel şimdiki zaman)
2. Nak osı şak (Kesin şimdiki zaman)
3. Negaybıl osı şak (Belirsiz şimdiki zaman)

1. Jalpı osı şak (Genel şimdiki zaman)

Bu şekil Türkiye Türkçesi'ndeki geniş zamanın karşılığıdır. Geniş zamanın şimdiki zamanı ifade etme özelliğinden dolayı bu adla anılmaktadır. Başka şivelerde de kullanılan *-a / -e, -y* eki bu şivede genel şimdiki zamanı ifade eder.

Çekimi şu şekilde yapılmaktadır:

<i>tñda-y-min</i>	"dinliyorum"
<i>tñda-y-sın</i>	"dinliyorsun"
<i>tñda-y-sız (sınız)</i>	"dinliyorsun"
<i>ol tñda-y-dı</i>	"dinliyor"
<i>tñda-y-muz</i>	"dinliyoruz"
<i>tñda-y-sındar</i>	"dinliyorsunuz"
<i>tñda-y-sındar (sınızdır)</i>	"dinliyorsunuz"
<i>olar tñda-y-dı</i>	"dinliyorlar"

Ünlüyle biten fiillere *-y* olarak gelen ek, ünsüzle biten fiillere ses uyumuna göre *-a* (*katınas-a-min* "haberleşiyorum") veya *-e* (*kül-e-min* "gülüyorum") şeklinde gelmektedir.

Kanday söz bolsa da *okıymın*.⁴⁸ "Nasıl söz olursa olsun okuyorum."

Endi öleñdi *aytamın* hanımıma. "Şimdi şiiri hanımıma söylüyorum."

⁴⁸ Ceritoğlu, Murat, *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi'nin Mukayeseli Fiil Çekimi*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1994 (Örnek cümleler çoğunlukla bu çalışmadan alınmıştır.)

Er Semen, *bilemisin* attıñ sırn. "Er Semen, adının sırrını biliyor musun?"
 Suluv, suluv emes, dep süygen suluv, Öz közime *körinedi* bir kermıyık.
 "Güzel, güzel değil demiş sevgili güzel, Kendi gözüme güzel görünüyor."
 Abılay han 1711 jılı tuvılıp, 1771 jılı düniyege salgan *bilemiz*.
 "Abılay Han'ın 1711 yılında doğup, 1771 yılında öldüğünü biliyoruz."
 Endi kaday söz bolsa da okuvga *jaraysındar*.
 "Şimdi nasıl söz olursa olsun okuyabiliyorsunuz."

2. Nak osı şak (Tam şimdiki zaman)

Zarf-fiil ekleri *-p* ve *-a / -e*'den sonra *yat-* (*jatır*), *tur-* (*turur*), *otur-*, *yör-* (*jür*) fiillerinden biri getirilerek yapılmaktadır.

Türkiye Türkçesi'ndeki kelime başı *y-* sesleri Kazak Türkçesi'nde *j-* olmuştur, bundan dolayı *yat-* ve *yör-* fiilleri *jat-* ve *yür-* olarak telâffuz edilir. Bu dört fiilin Kıpçak Türkçesi'nde de kullanıldığını hatırlarsak, Kazak Türkçesi'ndeki bu şekillerin Kıpçak Türkçesi'nin günümüzdeki devamı olduğunu anlarız. Yalnız bu fiiller kullanım açısından bazı farklarla birbirlerinden ayrılırlar.

"*jatır*" ile yapılan zamanda zaman düne, bu güne ve yarına yayılmıştır.

"*jür*" ile yapılan şimdiki zamanda zamanın devamlılığı söz konusudur.

"*otur*" ile yapılan şimdiki zaman, hareketin şu anda yapılmakta olduğunu bildirir.

"*tur*" ile yapılan şimdiki zamanda da hareketin kısa aralıklarla, fakat devamlı olarak yapıldığı anlatılır.⁴⁹

Bu fiillerle yapılan şimdiki zamanın teşkili şu şekildedir:

Asıl fiil + *-p* veya *-a / -e* zarf-fiil eki + dört yardımcı fiilden biri + şahıs eki

Bu yardımcı fiilerin dördü de başlangıçta geniş zaman eki almış şekilleriyle kullanılmışlardır. *yatır* haricindekiler zamanla kısalmışlardır. Bu erimenin sebebi fiilerin aslında olan *-r* sesidir. *jür-*, *otur-*, *tur-* fiilerinin bünyesinde bulunan *-r* sesi, geniş zaman ekindeki *-r* sesini aşındırmış ve zamanla yok etmiştir. *yat-* fiili ise geniş zaman ekli asli şeklini korumuştur.

Bu şeklin çekimleri şu şekildedir:

<i>ket-ip jatır-mın</i>	"gidiyorum"
<i>ket-ip jatır-sın</i>	"gidiyorsun"
<i>ket-ip jatır-sız</i>	"gidiyorsun"

⁴⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Komisyon, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.

<i>ol ket-ip jadır</i>	"gidiyor"
<i>ket-ip jadır-mız</i>	"gidiyoruz"
<i>ket-ip jadır-sındar (sınızdar)</i>	"gidiyorsunuz"
<i>ket-ip jadır-sızdar</i>	"gidiyorsunuz"
<i>olar ket-ip jadır</i>	"gidiyorlar"
<i>sen-ip jür-min</i>	"inanıyorum"
<i>sen-ip jür-sin</i>	"inanıyorsun"
<i>sen-ip jür-siz (siniz)</i>	"inanıyorsun"
<i>ol sen-ip jür</i>	"inanıyor"
<i>sen-ip jür-miz</i>	"inanıyoruz"
<i>sen-ip jür-sinder</i>	"inanıyorsunuz"
<i>sen-ip jür-sizder (sinizder)</i>	"inanıyorsunuz"
<i>olar sen-ip jür</i>	"inanıyorlar"
<i>bar-ip otur-min</i>	"gidiyorum"
<i>bar-ip otur-sın</i>	"gidiyorsun"
<i>bar-ip otur-sız (sınız)</i>	"gidiyorsun"
<i>ol bar-ip otur</i>	"gidiyor"
<i>bar-ip otur-mız</i>	"gidiyoruz"
<i>bar-ip otur-sındar</i>	"gidiyorsunuz"
<i>bar-ip otur-sızdar (sınızdar)</i>	"gidiyorsunuz"
<i>olar bar-ip otur</i>	"gidiyorlar"
<i>jıla-p tur-min</i>	"ağlıyorum"
<i>jıla-p tur-sın</i>	"ağlıyorsun"
<i>jıla-p tur-sız (sınız)</i>	"ağlıyorsun"
<i>ol jıla-p tur</i>	"ağlıyor"
<i>jıla-p tur-mız</i>	"ağlıyoruz"
<i>jıla-p tur-sındar</i>	"ağlıyorsunuz"
<i>jıla-p tur-sızdar (sınızdar)</i>	"ağlıyorsunuz"
<i>olar jıla-p tur</i>	"ağlıyorlar"

Aynı çekimleri -a / -e ve ünlü ile biten fiillerde -y ile yapmak mümkündür.

<i>kel-e jadır-min</i>	"geliyorum"
<i>kıy-a otur-min</i>	"kesiyorum"

jıla-y tur-min "ağlıyorum"

Bul suv kaydan kelip, kayda *ketip jatır*.

"Bu su nereden gelip nereye gidiyor."

Adasıp ketken segiz agamdı *izdep jürmin*.

"Kaybolup giden sekiz ağabeyimi arıyorum."

Balam, ne jumısıñ bar, bu jakta *negıp jürsiñ*.

"Yavrum, ne işin var, bu tarafta ne yapıyorsun?"

Sengen jaksın ketken son, kimge *senip jürsinder?*

"İnanmışın güzel gittikten sonra, kime inanıyorsunuz?"

Jüz jıyırma altıga *tolıp otırmın*. "Yüz yirmi altıncı yaşımı dolduruyorum."

Elde men *katelesip otırmın ba?* "Yine de ben yanlış yapıyor muyum?"

Kazak edebiyeti tarihına katıstı enbekter *tolıtalıp otır*.

"Kazak edebiyat tarihi ile ilgili eserler ortaya çıkarıyor."

Kazakşa okıluvın biz birinşi ret *berip otırmız*.

"Kazakça okumayı biz ilk defa veriyoruz."

Sayana *kelip turmın* Semen garib.

"Garip Semen gölgene geliyorum."

Sonan men osı ayaktı maldan *korkıp tursındar ma dep*, buvraga karsı şıga keldim.

"Ben bu ayaklı hayvandan korkuyorlar mı diye, buğraya karşı çıkıp geldim."

3. Negaybıl osı şak (Belirsiz şimdiki zaman):

Gelecekte meydana çıkması muhtemel bir hareketin şimdiki zamanda ifade edilmesinde kullanılan şimdiki zaman şeklidir. Bu zamanın kalıbı şu şekilde kurulur:

Asıl fiil + Emir 1. teklik şahıs eki (-ayın / -eyin)+de- fiili + -p zarf-fiil eki+jatır, jür, otır, tur fiillerinden biri+Şahıs eki

kör-eyin de-p otır-min "görmeyi düşünüyorum"

kör-eyin de-p otır-sın "görmeyi düşünüyorsun"

kör-eyin de-p otır-sız (sınız) "görmeyi düşünüyorsun"

ol kör-eyin de-p otır "görmeyi düşünüyor"

kör-eyin de-p otır-mız "görmeyi düşünüyoruz"

kör-eyin de-p otır-sındar (sınızdar) "görmeyi düşünüyorsunuz"

olar kör-eyin de-p otır "görmeyi düşünüyorlar"

<i>ayt-ayın de-p tur-min</i>	"söylemeyi düşünüyorum"
<i>ayt-ayın de-p tur-sın</i>	"söylemeyi düşünüyorsun"
<i>ayt-ayın de-p tur-sız (sınız)</i>	"söylemeyi düşünüyorsun"
<i>ol ayt-ayın de-p tur</i>	"söylemeyi düşünüyor"
<i>ayt-ayın de-p tur-mız</i>	"söylemeyi düşünüyoruz"
<i>ayt-ayın de-p tur-sındar</i>	"söylemeyi düşünüyorsunuz"
<i>ayt-ayın de-p tur-sındar (sınızdar)</i>	"söylemeyi düşünüyorsunuz"
<i>olar ayt-ayın de-p tur</i>	"söylemeyi düşünüyorlar"

Togız kelinimdi jana-gana tüşürip, jana-gana kızığın *köreyin dep oturmin*.

"Sadece dokuz gelinimi indirip ve yine sadece bu mutluluğu görmeyi düşünüyorum."

Jamagat, men neni *aytayıñ dep turmin*, bilesiñder me?

"Cemaat, ben neyi söylemeyi düşünüyorum, biliyor musunuz?"

Bir romandan alınan⁵⁰ aşağıdaki cümleler, şimdiki zamanın değişik yapılarını gösteren örneklerdir:

Elamandı aytam-av... Sorlının üyi bugin sonşa uyattı kalay *köterip tur eken?* (kaldırılmış-rivayet şekli)

Karakatın küyevinin astı üstine tüşip, *jalpıldap jatır*.

Bizdi asıraymın dep-ak janiñdi *jaldap jürsin*.

Kız küñindegi jeligin keliñşek bolgasın da *basa almay jür*. (basamıyor-iktidârî şekil)

Osı önir tegis körip *tünilip otır*.

-Je, *tüñdamaymın* sözindi. (dinlemiyorum-olumsuz)

Üyde jok nerselerdi jügirip barıp körşilerden *akelip jür*.

Baska ayelderdey betin javlıkpen jartılay bürkep tumşalap tartpaganı da *jarasıp tur*.

Akbala Elamannan tömenirek jerde şay *koyıp otırgan-dı*. (koyuyordu-hikâye şekli)

Mırzanı *üylendirmeysin be?* (evlendirmiyor musun-olumsuz soru şekli)

Bizge ne bavırı bitip *bara jatır, deysin*.

Mına balıktı *kabıldamay ma?* Kel men *kabıldaymın*.

Sen magan sırtıñdı *berip otırsın-av*.

⁵⁰ Abdi Jemil Nurpeyisof, *Kan Men Ter*, Almatı "jazuvşı" 1991.

Şalkarga aydap *apara jatırmız*.

Jönindi bilmesek te, jüzindi *körıp otırmın*. Mınalar seni kisi öldirdi dep otır.

Avlagan balıgımdı karsı bazar kagıp jep, kün *körıp jür edim*.

Basınıñ astına salatın jastık taba almay *kiynalıp tur edi*.

Kazak Türkçesi'nde şimdiki zamanın yukarıda gösterilen üç şekli dışında, *-makta / -mekte*'nin karşılığı olan *-uvda / -üvde* ile yapılan şekli de kullanılmaktadır.

Bu şivenin mastar eki *-v, -uv / -üv* üzerine bulunma hâli eki *-da / -de* getirilerek *-makta / -mekte* ile aynı olan yapı ortaya çıkarılmıştır. Değişik şivelerin, birbirinden bağımsız olarak benzer yapıları aynı düşünceyle ortaya çıkarması ve aynı kavram için kullanması, Türkçenin Türk insanına verdiği dil mantığının ne kadar sağlam olduğunu göstermektedir.

Bu yapının çekimi şu şekildedir:

<i>jaz-uvda-mın</i>	"yazmaktayım"
<i>jaz-uvda-sın</i>	"yazmaktasın"
<i>jaz-uvda-sız (sınız)</i>	"yazmaktasın"
<i>ol jaz-uvda</i>	"yazmakta"
<i>jaz-uvda-mız</i>	"yazmaktayız"
<i>jaz-uvda-sındar</i>	"yazmaktasınız"
<i>jaz-uvda-sızdar (sınızdar)</i>	"yazmaktasınız"
<i>olar jaz-uvda</i>	"yazmaktalar"

Kan Men Ter romanından alınan aşağıdaki örnekler, *-galı / -geli* zarf-fiil ekiyle de ayrı bir şimdiki zaman yapısının kurulduğunu göstermektedir:

Bir jakka *jürgeli jatırsınba?* "Bir tarafa yürüyor musun?"

Erteñ bolıs saylavında ayagın aspannan *kelgeli tur*.

"Sabah müdür seçiminde ayağın gökten geliyor (yere basmıyor)."

Türkmen şivesinde karşımıza çıkan, yok kelimesiyle yapılmış olumsuz şimdiki zaman yapısı, seyrek de olsa, Kazak şivesinde de kullanılmaktadır. Aslında *yok* kelimesi bu şivede daha çok olumsuz geçmiş zaman için kullanılır. Ancak, yine *Kan Men Ter* romanındaki şu örnek bu kelimenin şimdiki zaman için de kullanıldığını göstermektedir:

Bul jakka men iyman izdep *kep jatkanım jok*.

"Ben bu tarafa sevap aramaya gelmiyorum."

f. TATAR TÜRKÇESİ

Bu şivede de, *-a / -e, -y* ekleri yanında, tasvir fiilleriyle de şimdiki zaman yapılmaktadır. Kıpçak şivesinde ortaya çıkan şimdiki zaman şekilleri, Kazak şivesinde olduğu gibi Tatar şivesinde de kullanılmaktadır.

Kazan, Kırım ve Dobruca metinlerinden alınan örneklerde aynı şekillerle karşılaşmaktayız:

alam "alıyorum"

alasin "alıyorsun"

ol ola " alıyor"

alabız "alıyoruz"

alasız "alıyorsunuz"

olar ala "alıyorlar"

Men sana mınav eki şaşnı *beremen*. (Dobruca)

"Ben sana bu iki saçı veriyorum."

Men *diymen* ki olarnıñ episin şakırayık. (Dobruca)

"Ben diyorum ki onların hepsini çağırırım."

Avlıbıznıñ yemin, suvın temin *bilem*. (Kazan)

"Köyümüzün yemeğinin, suyunun tadını biliyorum."

Sin *sinasıñ*, min *sünemin*, *ayrılabiliz* ahırısı. (Kazan)

"Sen kırılıyorsun, ben bitiyorum, ayrılıyoruz sonunda."

İstey men özüñni her yakda görmek. (Kırım)

"Seni her tarafta görmek istiyorum."

Caş ta ne etmesin *bilmiy*. (Dobruca)

"Genç de ne yapacağını bilmiyor."

Biz de saga özimizniñ minnettarlığımızı bildirmege *istiymiz*. (Dobruca)

"Biz de sana minnettarlığımızı bildirmeyi istiyoruz."

Ne sebepten kavga *etesiniz*. (Dobruca)

"Niçin kavga ediyorsunuz?"

Köy kenarında, kişkene bir üyde künlerin *keşire ekenler*. (Dobruca)

"Köy kenarında, küçük bir evde günlerini geçiriyorlarmış."

Alladan bir evlad *istiyles*. (Dobruca)

"Allah'tan bir evlat istiyorlar."

Açuvlı yüzleri birle *utıralar*. (Kazan)

"Öfkeli yüzleriyle okuruyorlar."

Ni için yurt basıp, suğış *çıgarasın?* (Kazan)

Niçin ev basıp, kavga çıkarıyorsun?"

Siz de meni *oylaysız mı?*

Gizli gizli *cılaysız mı?* (Kırım)

"Siz de beni düşünüyor musunuz?"

Gizli gizli ağlıyor musunuz?"

Bu şivede de *tur-*, *otr-* ve *yat-* fiilleri şimdiki zaman için kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekler Tatar Türkçesi'nin Dobruca ve Kazan ağızlarında bu yardımcı fiillerle yapılan şimdiki zamanı göstermektedir:

Bir bala derken, yedisinden de *ayrılayatırman.* (Dobruca)

"Bir çocuk derken, yedisinden de ayrılıyorum."

Aytısı kayerlerge *ketyatırsıñ?* (Dobruca)

"Söyle nerelere gidiyorsun?"

Yedi seneden beri bo ottan *şıgalmay catır edim.* (Dobruca)

"Yedi yıldan beri bu ateşten çıkamıyordum."

Papırımız geri *kaytayatır.* (Dobruca)

Vapurumuz geri dönüyor."

Cay bir köşede *unutulıp catır.* (Dobruca)

"Yay bir köşede unutuluyor."

Üzim evvelden *külip tura idim.* (Kazan)

"Ben önceden gülüyordum."

Altın papır, bek güzel, *cıltrap tura.* (Dobruca)

"Altın vapur, pek güzel parlıyor."

Lekin biz alardan *kurkıp turmıybız.* (Kazan)

"Fakat biz onlardan korkmuyoruz."

Çiksiz kiñliklerge sihirlengende *karap tura idik.* (Kazan)

"Sınırsız genişliklere büyülenmiş gibi bakıyorduk."

Anın uzun kirpikli uyalçan kara küzleri cirge *karap turalar.* (Kazan)

"Onun uzun kirpikli, utangaç kara gözleri yere bakıyorlar."

Tez başımızdan yok bolıp ket, alacağıñnı aldıñ, taa ne *beklep otırasın?*

"Çabuk başımızdan yok olup git, alacağımı aldın, daha ne bekliyorsun?"

Obır onıñ kocasın *kuşaklap otırı.* (Dobruca)

"Dev onun kocasını kucaklıyor."

Bo yerde üç kişi kavga *etip otıra eken*. (Dobruca)

Burada üç kişi kavga ediyormuş."

Ana şimdi biz de bo ajdahanı *beklep oturamız*. (Dobruca)

"İşte şimdi biz de bu ejderhayı bekliyoruz."

Bo leşniñ etrafında ne *beklep oturasınız*. (Dobruca)

"Bu leşin etrafında niçin bekliyorsunuz?"

Bomı *beklep otırlar*. (Dobruca)

"Bunun bekliyorlar."

Caşlar da turmadan gemane, acordeon man şalıp *şenlenip otıralar*. (Dobruca)

"Gençler de durmadan keman, akordiyon çalıp şenleniyorlar."

otur- ve *tur-* fiilleri bazı örneklerde otırı, turı şekilleriyle kullanılmaktadır. Bu kelimelerin sonundaki *-ı* sesi, *oturur*, *turur* kelimelerindeki geniş zaman ekinin kalıntısı olmalıdır.

Dobruca metinlerinde *-makta / -mekte*'li şimdiki zaman karşımıza çıkmaktadır. Tatar şivesinin asıl mastar eki, Kazak Türkçesi'nde olduğu gibi *-v*, *-uv / -üv*'dür. Ancak Dobruca'da Oğuz Türkçesi'nin etkisiyle olsa gerek *-makta / -mekte* kullanılmaktadır.

Cantemir cayın, kılışın katında otırıp onu *beklemekte*.

"Cantemir yayın, kılıcın yanında oturup onu beklemekte."

Kızların episi *zevklanmakta*.

"Kızların hepsi zevklenmekte."

g. KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız şivesinde de şimdiki zaman çeşitliliğini görmekteyiz. Bu şive ile ilgili dil bilgisi kitaplarında iki çeşit şimdiki zaman gösterilmektedir. Bunlar:⁵¹

1. Cönököy uçur çak (Basit şimdiki zaman)

2. Tataal uçur çak (Birleşik şimdiki zaman)

1. Cönököy uçur çak (Basit Şimdiki Zaman)

-a / -e, *-y* ekiyle kurulan şimdiki zamandır. Çekimi şu şekildedir:

kaç-a-mın

"kaçıyorum"

⁵¹ B. Oruzbayeva, S. Kudaybergenov, *Kırgız Tilinin Grammatikası (Morfologiya)*, Frunze (Bişkek) 1964.

<i>kaç-a-sın</i>	"kaçıyorsun"
<i>kaç-a-sız</i>	"kaçıyorsun"
<i>al kaç-a-t</i>	"kaçıyor"
<i>kaç-a-bız</i>	"kaçıyoruz"
<i>kaç-a-sınar</i>	"kaçıyorsunuz"
<i>kaç-a-sındar</i>	"kaçıyorsunuz"
<i>alar kaç-a-t</i>	"kaçıyorlar"
<i>Men zavoddo işte-y-m(in)</i>	"Ben fabrikada çalışıyorum."
<i>Sen zavoddo işte-y-sin</i>	"Sen fabrikada çalışıyorsun."
<i>Siz zavoddo işte-y-siz</i>	"Sen fabrikada çalışıyorsun"
<i>Al zavoddo işte-y-t</i>	"O fabrikada çalışıyor."
<i>Biz zavoddo işte-y-miz</i>	"Biz fabrikada çalışıyoruz."
<i>Siler zavoddo işte-y-siner</i>	"Siz fabrikada çalışıyorsunuz."
<i>Sizder zavoddo işte-y-sizder</i>	"Siz fabrikada çalışıyorsunuz."
<i>Alar zavoddo işte-ş-e-t</i>	"Onlar fabrikada çalışıyorlar."

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu yapının kuruluşu, *kel-e tur-ur* men şeklindedir. Ses düşmeleri sonucu yapı bugünkü hâline gelmiştir. Bazı şivelerde üçüncü şahıslarda görülen *-dı / -di turur*'un kalıntısıdır demiştik. Kırgız şivesinde bu kalıntı, *kaç-a-*, *iştey-t* örneklerinde görülen *-t* sesidir. Diğer şahıslarda tamamen eriyen *turur* kelimesi üçüncü şahıslarda bir unsuruyla yaşamaya devam etmektedir.

Baş alıp kayda *kaçabız?* (Manas) "Başımızı alıp nereye kaçıyoruz?"

Ayıp-ayıp *bolboysun.* (Manas) "Söyleyip söyleyip olmuyorsun."

Uluu dastanka üç bölümdüü Manas comogu *kiret.*

"Büyük destana üç bölümlü Manas destanı giriyor."

2. Tataal uçur çak (Birleşik şimdiki zaman)

yat-, *yür-*, *tur-*, *otur-* fiilleriyle kurulan şimdiki zaman Kırgız Türkçesi'nde birleşik şimdiki zaman adı verilmektedir. Bu şivede de bu dört fiil küçük farklarla aynı görev için kullanılmaktadır.

Çekimi şu şekildedir:

<i>Men işte-p cür-ö-m(ün)</i>	"Ben çalışıyorum."
<i>Sen işte-p cür-ö-sün</i>	"Sen çalışıyorsun."
<i>Siz işte-p cür-ö-süz</i>	"Siz çalışıyorsunuz."
<i>Al işte-p cür-ö-t</i>	"O çalışıyor."

<i>Biz işte-p cür-ö-büz</i>	"Biz çalışıyoruz."
<i>Siler işte-p cür-ö-sünör</i>	"Siz çalışıyorsunuz."
<i>Sizder işte-p cür-ö-süz-dör</i>	"Siz çalışıyorsunuz."
<i>Alar işte-p cür-üş-ö-t</i>	"Onlar çalışıyorlar."

Taktaga bir karaganda ele *körünüp turat*.

"Tahtaya bir bakıldığında öyle görünüyor."

Turuktuu cerlerini bolgondugun *körüp turabız*.

"Yerleşim yerlerinin olduğunu görüyoruz."

Dalildöölördü ar dayım *ugup cüröbüz*.

"İspatlayanları her zaman anlıyoruz."

Bir top özgörüüğe duşşar bolgonuna kübö *bolup oturabız*."

"Birtakım değişikliklere uğradığına şahit oluyoruz."

Dikarlar *kıynap catat* çalma salıp.

"Vahşi insanlar, kement atıp zorlanıyor."

Karç urup kara candı *kele catam*. "Canla başla çalışıp geliyorum."

Zamandı *kuurup cüröt*, curtun çoğu. "Yurdun çoğu hayatını alt üst ediyor."

Kırgız şivesinde kullanılan üçüncü şimdiki zaman da, Türkiye Türkçesi'ndeki *-makta / -mekte*'nin karşılığı olan *-uuda* şeklindedir.⁵² Bu şekil, bu şivede de konuşma anında hareketin devam ettiğini bildirir.

Bu şivede bir de *-ış-ta* şekli vardır ki, bu da *-uuda* gibi fiil köküne *-ş* mastar eki ve *-ta* bulunma hâli ekinin getirilmesiyle kurulur ve konuşma anında devam etmekte olan bir eylemi ifade eder.

Köçö baştağan adamday, Saparbay, Samtır, Bübüstör özdörü da *aşıšta*.

"Göçe başlayan adam gibi Saparbay, Samtır, Bübüstör kendileri de aşmakta."

ğ. DİĞER BAZI ŞİVELER

Yukarıda anlatılan günümüz şivelerinin dışında kalan şivelerle ilgili elimizde yeteri kadar metin olmadığından bunlarla ilgili bazı çekimleri *Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası*⁵³ adlı eserden olduğu gibi veriyoruz, ancak bu çekimler şimdiki zamanın bir türünü göstermektedir.

⁵² S. Davletov, S. Kудaybergenov, *Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya*, Frunze (Bişkek) "Mektep" 1980.

⁵³ M. Tomanov, *Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı "Kazak Üniversitesi", 1992.

Karakalpak Şivesi: Bu şive Kazak Türkçesi'yle hemen hemen aynıdır.

<i>alıp jatırmin</i>	"alıyorum"
<i>alıp jatırsın</i>	"alıyorsun"
<i>ol alıp jatır</i>	" alıyor "
<i>alıp jatırmız</i>	"alıyoruz"
<i>alıp jatırsındar</i>	"alıyorsunuz"
<i>olar alıp jatır</i>	" alıyorlar "

Nogay Şivesi:

<i>bara yatırmin</i>	"gidiyorum"
<i>bara yatırsın</i>	"gidiyorsun"
<i>bara yatır</i>	"gidiyor"
<i>bara yatırmız</i>	"gidiyoruz"
<i>bara yatırsız</i>	"gidiyorsunuz"
<i>bara yatırlar</i>	"gidiyorlar"

Altay Şivesi:

<i>alıp dadım</i>	"alıyorum"
<i>alıp dadın</i>	"alıyorsun"
<i>alıp dat</i>	" alıyor "
<i>alıp dadıbıs</i>	"alıyoruz"
<i>alıp dadıgar</i>	"alıyorsunuz"
<i>alıp dat</i>	" alıyorlar "

Altay şivesinde yat- fiilinin başındaki y- sesi *d*-'ye dönüşüyor ve sondaki geniş zaman *-ır* eki de düşürülüyor.

Tuva, Hakas ve Şor Şiveleri:

<i>oynap çam</i>	"oynuyorum"
<i>oynap çazın</i>	"oynuyorsun"
<i>oynap ça</i>	"oynuyor"
<i>oynap çabıs</i>	"oynuyoruz"
<i>oynap çazar</i>	"oynuyorsunuz"
<i>oynap çalar</i>	"oynuyorlar"

Bu şivelerde oynap yatırmin şekli, oynap çatırmin şekline dönüşmüş ve zaman içerisinde aşınmalar ve ses değişiklikleri sebebiyle yukarıdaki şekli almıştır.

-a / -e, -y ile yapılan şimdiki zaman çekimi de bazı şivelerde şöyledir:

Başkurt Şivesi:

<i>alam</i>	"alıyorum"
<i>alahın</i>	"alıyorsun"
<i>ala</i>	" alıyor"
<i>alabız</i>	"alıyoruz"
<i>alahıgız</i>	"alıyorsunuz"
<i>ala</i>	" alıyorlar"

Kumuk Şivesi:

<i>aşaymın</i>	"yiyorum"
<i>aşaysan</i>	"yiyorsun"
<i>aşay</i>	"yiyor"
<i>aşaybız</i>	"yiyoruz"
<i>aşaysız</i>	"yiyorsunuz"
<i>aşaylar</i>	"yiyorlar"

Nogay Şivesi:

<i>alaman</i>	"alıyorum"
<i>alasan</i>	"alıyorsun"
<i>aladı</i>	" alıyor"
<i>alamız</i>	"alıyoruz"
<i>alasız</i>	"alıyorsunuz"
<i>aladılar</i>	" alıyorlar"

Karsim Şivesi:

<i>alamın</i>	"alıyorum"
<i>alasin</i>	"alıyorsun"
<i>aladır</i>	" alıyor"
<i>alabız</i>	"alıyoruz"
<i>alasız</i>	"alıyorsunuz"
<i>aladırlar</i>	" alıyorlar"

Hakas Şivesi:

<i>tabadırbın</i>	"buluyorum"
<i>tabadırsın</i>	"buluyorsun"
<i>tabadır</i>	" buluyor"
<i>tabadırbız</i>	"buluyoruz"
<i>tabadırzar</i>	"buluyorsunuz"
<i>tabadırlar</i>	" buluyorlar"

Altay Şivesi:

<i>baradırım</i>	"varıyorum"
<i>baradırın</i>	"varıyorsun"
<i>baradırı</i>	"varıyor"
<i>baradırımız</i>	"varıyoruz"
<i>baradırıgır</i>	"varıyorsunuz"
<i>baradırı</i>	"varıyor"

Çuvaş Lehçesi:

<i>sıradıp</i>	"yazıyorum"
<i>sıradın</i>	"yazıyorsun"
<i>sırat</i>	"yazıyor"
<i>sıratpır</i>	"yazıyoruz"
<i>sıradır</i>	"yazıyorsunuz"
<i>sırasse</i>	"yazıyorlar"

Yakut (Saha) Lehçesi:

<i>barabın</i>	"varıyorum"
<i>barabıt</i>	"varıyorsun"
<i>baragın</i>	"varıyor"
<i>baragıt</i>	"varıyoruz"
<i>barar</i>	"varıyorsunuz"
<i>barallar</i>	"varıyorlar"

h. ANADOLU VE RUMELİ AĞIZLARI

Şimdiki zaman konusunda, bütün şivelerimizde olduğu gibi, Anadolu ve Rumeli ağızlarında da bir çeşitlilik ile karşılaşmaktayız. Bu çeşitlilik değişik eklerin kullanılmasından ziyade, yazı dilinin şimdiki zaman eki -yor'un Türkçe'nin kurallarına uydurulma çabasından kaynaklanmaktadır. Ancak farklı kaynaklardan gelen ekler de nadir olarak karşımıza çıkar.

Bu saha ile ilgili bilgiler, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki" adlı makalesinden alınmıştır.⁵⁴ Bu makalede ağızlarımızda -yor ekinin şu şekillerde kullanıldığı tesbit edilmiştir:

⁵⁴ Gülensoy, Doç. Dr. Tuncer, "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan'dan ayrı basım, Ankara 1985.

-yorurur(?)
 -yorur / -yörür
 -yuru / -yörü; barın yörü
 -yor / -yör / -yur / -yür
 -yo / -yo / -yu / -yü / -yü; yyo; -yyo
 -yar / -yer
 -ya / -ye; -ya / -ye
 -yır / -yir
 -yı / -yi / -yı / -yi
 -oru
 -or / -or / -ör / -ör / -ur / -ür
 -er
 -o / -u / -ü
 -a / -e
 -ı / -i
 -uy / -üy / -üy
 -ıy / -iy / -iy / -iyi
 -y

Yine aynı makalede -yor ekinin yukarıda gösterilen değişik şekilleri dışında, *yat-*, *tur-* / *dur-*, *var-*, *otur-*, *gör-*, *gel-* gibi fiillerin de şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığı belirtilmiştir.

Ayrı bir tesbit de görülen geçmiş zamanın şimdiki zaman ifadesinde kullanılmasıdır. Verilen örnek cümle, "hadi ben gitdim." "Haydi ben gidiyorum" cümlesidir. Bu yapının Kazak Türkleri arasında konuşma sırasında çok kullanıldığına bizzat şahit oldum. Yalnız orada şahıs 1. teklik yerine 1. çokluktur.

Jür kettik. Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığı "Yürüyün gidiyoruz" veya "Haydi gidiyoruz"dur. Birbirine binlerce kilometre uzaklıktaki iki toplumun, aynı düşünceyi aynı yapıyla ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir.

Bütün Rumeli Türklüğünün, gidiş gelişler esnasında, kaynaşma yeri olan Edirne ile ağızlarında şimdiki zamanın aşağıdaki şekillerde yapıldığı tesbit edilmiştir.⁵⁵

⁵⁵ Kalay, Emin, *Edirne İli Ağızları*, T. Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora tezi, Edirne 1992.

Gacal Ağzı:

I. Şekil (-i / -y)	II. Şekil (-ya / -ye)
<i>gelim</i>	<i>geliyem</i>
<i>gelin (gelisin)</i>	<i>geliyen</i>
<i>geli</i>	<i>geliye</i>
<i>geliz (geliyiz)</i>	<i>geliyiz</i>
<i>geliniz (gelisiniz)</i>	<i>geliyeniz</i>
<i>geliler (geliyeler)</i>	<i>geliyeler</i>

Dağlı Ağzı:

I. Şekil (-er)	II. Şekil (-or / ör)	III. Şekil (-var / -ver)
<i>gelerim</i>	<i>gelörüm</i>	<i>geliverim (geliverin)</i>
<i>gellersin</i>	<i>gelörsün</i>	<i>geliversin</i>
<i>geleri</i>	<i>gelörü</i>	<i>geliveri</i>
<i>geleriz</i>	<i>gelörüz</i>	<i>geliveriz</i>
<i>gellersiniz</i>	<i>gelörsünüz</i>	<i>geliversiniz</i>
<i>geleller</i>	<i>gelölle</i>	<i>gelivelle</i>

5. SONUÇ

Anadolu ve Rumeli ağızları dışında inceleyebildiğimiz tarihî ve günümüz şivelerinde şimdiki zaman kavramını ifade etmede aşağıdaki yapılar kullanılmış ve kullanılmaktadır:

- r, -ır / -ir / -ur / -ür
- a / -e, -y
- may / -mey (olumsuz)
- a turur / -e turur
- u turur / -ü turur
- p turur
- p tura
- pturi
- a tura
- a turi
- p tur
- a tur
- y tur

-tur
 -galı tur / -geli tur
 -a durur / -e durur
 -p dur
 -dur
 -adur / -ediür
 -adır / -edir
 -a yatır / -e yatır
 -p yatır
 -a cadır / -e cadır
 -p cadır
 -y cadır
 -a jadır / -e jadır
 -p jadır
 -galı jadır / -geli jadır
 -a yatıb / -e yatıb
 -a yap / -e yap
 -yap
 -a cat / -e cat
 -p dad
 -p ça
 -avati / -evati
 -a yorır / -e yorır
 -u yorır / -ü yorır
 -ı yorır / -i yorır
 -p yorır
 -a yürür / -e yürür
 -p yürür
 -a yür / -e yür
 -p yür
 -ı yür / -i yür
 -a cür / -e cür
 -p cür
 -p yör
 -yor
 -yar / -yer
 -yır / -yir

- ıyır / -iyir
- ür
- ya / -ye
- p oturur
- p otıra
- p otırı
- makta / -mekte
- mada / -mede
- uvda / -üvde
- vda / -vde
- ışta / -işte
- amök / amök (olumsuz 1. teklik şahıs)
- añok (olumsuz 2. teklik şahıs)
- anok (olumsuz 3. teklik şahıs)

Bu listede altmıştan fazla farklı yapı ortaya çıkmakla beraber, esasında şimdiki zaman ifadesinde yedi farklı yapı vardır. Bunlardan, tasvir fiilleriyle (yat-, tur-, otur-, yorı-) kurulan dört yapı aynı sistemle ortaya çıkmaktadır. Bu sistem;

Asıl fiil+Zarf fiil eki+yardımcı fiil+Geniş zaman eki+Şahıs eki.

Türk şiveleri bu dört fiili bölüşerek kullanmış olsa da, yapının oluşmasında izlenen yol ortaktır. Bu da Türkçe'nin Türk milletine vermiş olduğu sağlam ve güçlü dil mantığının sonucudur. Bundan dolayı bu fiillerle kurulan şimdiki zaman yapısını, ayrı yapılar saymak yerine tek kabul etmek daha doğru olur. Böyle kabul ettiğimiz takdirde Türkçe'de şimdiki zaman için kullanılan başlıca yapıları şöyle gösterebiliriz:

1. Geniş zaman ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman.
2. -a / -e, -y ile ifade edilen şimdiki zaman.
3. Tasvir fiilleriyle ifade edilen şimdiki zaman.
4. Mastar eki+bulunma hâli eki şeklinde ifade edilen şimdiki zaman.

Şimdiki zaman ifadesinde tercih edilen dört fiilin ortak özellikleri: Birincisi bu fiillerin dördü de kalın sıradan ünlülere sahiptir. Bu, fiillerin şekil olarak ortaklıklarıdır.

İkinci ve daha önemli ortaklık ise anlam yönündendir: Bu fiillerin dördü birlikte bir canlının hareketini tasvir eder gibidir. *yatmak, oturmak, turmak* (ayağa kalkmak), *yorımak (yürümek)* veya *yorımak, turmak, oturmak, yatmak* şeklinde sırayla bu fiillerin ifade ettiği anlamı düşündüğümüz zaman bir canlının, özellikle insanın, hareketleri gözümüzün önüne gelir.

Bu fiillerin şimdiki zaman için tercih edilmelerinin sebebi herhalde ifade ettikleri anlamda gizlidir.

KISALTMALAR

B	Orhun Yazıtlarının batı yönü
Bayk. Div.	Hüseyin Baykara Divanı
BH	Bahrü'l-Hakayık
BN	Babürname
BT	Bilge Tonyukuk yazıtı
CC	Codeks Cumanicus
Ç	Çarhname
D	Orhun Yazıtlarının doğu yüzü
DK	Dede Korkut Hikâyeleri
G	Orhun Yazıtlarının güney yönü
GD Örn.	Gedai Divanı'ndan Örnekler
GT	Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi
H	Hamidî
HŞ	Kutb'un Hüsrev ü Şirini
KT	Kül Tigin Yazıtı
Küll.	Nevâi Külliyyatı
L Div.	Lûtfî Dîvânı
M	Maytrisimit
MN	Mecâlisü'n-Nefâ'is
MNT	Marzubanname Tercümesi
MŞ	Müntehâb-ı Şifâ
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Rab.	Rabguzî, Kısasü'l-Enbiyâ
SN	Süheyl ü Nevbahâr
YE Div.	Yunus Emre Dîvânı
Z	Şerefeddin Ali Yezdî, Zafernâme